

## ספר עשרים וארבעה

מהרי"ל ומהרי"ו ובני זמנם, ר' ישראל סב"ש ומהרי"ל ברנא, ספר"ס מינץ יבני זמנו, איטאליא, תחילת הספר.

### פרק עשרים ושנים

מהרי"ל ומהרי"ו ובני זמנם, ד

מכל אשר נעשה בספרד בזמן הזה מן הרדיפות והשמדות משנת קנ"א והלאה אין אף רמז וזכרון קטן בכל ספרי חכמי אשכנז בזמן ההוא. אין אחד ח"ל מהם עליהם. אבל לא נתמה על זה, הלא העשק והמרצות הגול ושפך דם נקי היו גורל היהודים בכל הפאות ולחם חוקם, והיו למודים לשאת ולסבול בלי תלונה. ומלבד זה מה יתאוננו על צרת אחיהם הרחוקים הלא די להם להתאונן על הצרות הרבות והרעות אשר השיגום בארצותיהם בכל הדורות האלה. הנה כמעט עברו שלש שנים אחרי גזרת קנ"א בספרד נגרשו היהודים מכל מדינות צרפת ולא נשאר בה כי אם שארית פלטה קטנה באיזה מקומות<sup>(1)</sup>. וכמה קהלות יחידות היו לחרבה ויושביהן היהודים להרג ולאבד בימי מהר"ר יעקב מולין כאשר רמזו בהרבה מקומות בתשובותיו. בעיר המהוללה פראג כביהם נדרפו ונהרגו ונגרשו היהודים פעם אחר פעם, בשנת קפ"א היה גירוש כללי בכל מדינות איסטרייך ומי יספור כל הרדיפות והגירושים הרפטיים אשר היו בדורות האלה ולאחריהם, בכל אשכנז, ועל כן היה לצרתם בארצם. עד עבור ימים ושנים לא שמענו מגדולי חכמי איסטרייך, אמנם כנגד זה היו בימים הרעים האלה גדולי אנשי שם באשכנז וביניהם רבנים מחברי ספרים. מהר"ר יעקב בן רבי משה הלוי הנודע בשם מהרי"ל, היה אחד מהיוצא מפורסמים בארץ וקראו אותו בשם הכבוד "גדול הרור" (אגור בכ"ט) אביו מהר"ר משה בן רבי יקותיאל, היה מגדולי ריינוס (שו"ת מהרי"ל סי' כ"ו), יושב במגנצה ואולי היה ראש הרבנים כאשר מפורש יוצא מהפתקא של תקנת שו"ם שנתחדשה בשנת ה"א כמ"א במגנצה והיה רבי משה בן רבי יקותיאל היה הראשון מן החתומים (ס' דרכי חנוך וכו' לר"ם גירעמאן ח"ג צד 17). ובהרבה מקומות בספריו מביא מהרי"ל קבולות מפי אביו. גם שני אחים היו לו אחיו הגדול הנה מהר"ר יקותיאל אשר היה רבו של מהרי"ל, וכתב אליו אדוני מורי ורבי אחי ובעונה ובהכנעה (שו"ת סי' א') וגם ממנו הביא קצת דברים ששמע מפי. גם לזה האח היה בן מהר"ר יעקב גילנהוזין ולפי הנראה מתשובות דודו אליו (סי' ל"ז ל"ח) היה רבי יעקב הזה אדם גדול עד שהמהרי"ל קראו אביר מרועים פטיש החוק ומי כמוך מורה<sup>(2)</sup>). אמנם אחיו השני הצעיר ממנו היה מהר"ר שמועון. גם הוא מן החכמים החשובים וכתב הרבה שאלות בהלכה ובענין מנהגים (שם סי' ג' ועוד).

מכל

(1) עי' גרעץ ח"ה צד 75 הערה 4 שכתב ע"פ ס' מקדש מעם של ר' משה ראמי שר' יוחנן ב"ר פתחיה ויהי מן הגרושים וישוב שנים מה באיטאליא ובת כ"ב ש' קפ"ט ונ' י"ס לפניו מת אחיו ר' יוסף ור' יוסף בנו של ר' יוחנן נפטר בקושטנציאה אחרי זאת שנים מה. אבל לא מירש איטאליא מת אס באיטאליא או בזולת מן הארצות, רק באמרו יושב שנים מה באיטאליא נראת כי לא מת באיטאליא שחרי מבוא לאיטאליא עד שנת מ"ו עברו ל"ח שנים ועל סך שנים כזה אין אומרים שנים מה. ובלי ספק יושב כמעט כמו בנו ר' יוסף ופ"ט שם. ונראה קצת רמז לדבר, שרשבי"ץ ח"ג סי' ע"ח מביא את ר"י הנה וקראו ר' יוחנן ש"ב ור"ג.

(2) הרב ר"ם גירעמאן בספרו דגבור צד 18 בהערה 7 כתב שהיה לו למהרי"ל גם דוד בשם ר' יעקב (דוד ח"ה)

מכל זה מביאר כי היתה משפחתו כלה גרולי תורה באשכנז. חתנו היה מהר"ר משה ניימארק הכהן אשר היתה ישיבתו בוורווא וקראו מורי חמי. עוד במה מן הרבנים קרא מורי ולא נשפוט מזה כי היו כלם רבותיו אשר למד בישיבתם כהלמיר לפני רבו, אבל כן היה מנהג חסידיו אשכנז הרבנים לקרוא לכל זקן ויושב בישיבה בשם "מורי" כאשר ראינו כן במהר"ם מרומנבורג, לקיים דברי חכמים שאף אם למד מחכם חדוש אחר מה שלא ידע לפניו חייב לקרוא "מורי" אף כי בזמנים האלה אשר היה כל ישעם וכל חפצם לקבץ על יד המנהגים וההוראות והקבלות אשר היו מפוזרים ומפורדים בין החכמים ועל כן על כל מה שקבל חכם מזולתו בפרט מוקני הדור ראה את עצמו כמחוייב לקרוא מורו את מי שקבל ממנו.

אמנם רבו המוכחק היה מהר"ר שלום בר' יצחק מניישטאט, רוב קבלותיו היו לו ממנו. דבריו היו לו אמת וצדק ואחריהם אין לבקר, ואליהם היה אומר דבר שיצא מפי שיש טהור מהר"ר שלום לא דבר ריק היא ומסרת בידו מפי רבותינו הגדולים (מנהגים תקין המצות). כמעט כל הקבלות אשר קבל מהר"ש מרבותיו ואשר קבץ על יד מכל זקני הדור ספי ספרים ומפי סופרים נתקיימו: על ידי תלמידיו מהר"ל וממנו הגיעו אלינו, כי כלם רשם בכתב. כאשר ישב לפני רבו בניישטאט עשה חוות גם עם הרבנים הגדולים האחרים אשר ישבו שם והרביצו תורה כמו מהר"ר יעקל, ומהר"ר אהרן בלומלין אשר נהרג על קדוש השם<sup>(3)</sup>. והיה לו דין ודברים עם חכמי וויען אשר היו בעת ההיא, ועם שאר חכמי איסטרייך. אמנם מלבד ששם על לבו לרעת ולחודיע הקבלות מרבני איסטרייך ולקיים מנהגיהם רשומים בכתב השתדל גם להשיג כל קבלות רבני אשכנז ומנהגיהם והוראותיהם, ויהי אחרי מורו עמד אחד מתלמידיו ורבי זלמן שוויגורא שמו (הקרמה), ואסף את כל הנמצא בכתב מעניני קבלותיו והמנהגים וחברם בספר וקראו "מנהגים", ויהי הספר הזה מקור מנהגי הקהלות באשכנז. מלבד הספר הזה יש לנו ממנו עוד ספר אחר והוא שאלות ותשובות מהר"ל וגם הוא לא יצא מסודר מתחת ידו כי אם תלמידו סדרו והוציאו לאור. משניהם נראה כי לא נפלו ביד אמן היוזע לסדר דבר לאשורו, וכן שניהם כתובים בלשון ממגנס ומשובש. כי כן היה פאז שהרבנים המחברים באשכנז לא היתה ידם אמונה לכלכל דבריהם וספריהם במשפט לשון צחה ומליצה נאה ומובנת בקל. אולם גם משניהם יגלה ויראה לעינינו מראה דמות זמנו בכחינת צירקם וחסירותם ודעותיהם. כי רוב המנהגים וההוראות בספריו הולכים לחומרא ועל פי מדה החסידות. ואולי מפני זה שהיה תופס כל מנהג של מה בכך ועשה חסידות רחיקות וגזרות חדשות חוץ משורת הדין אף על כן אך מעט מזכיר ספר המורים אשר לא רצה באלה ולא יצא הלאה מנכיל הדין. ולא נחשוב כי לא נתן עיניו בספר המורים כאשר עשו קצת רבנים אחרים בזמנו, אמנם רק לא שם בו עיונו בקבע כי אם כן היה דרכו לעיין בו בשבת בבית הכנסת (מנהגים). יען כי כן היה דרכו ומשפטו, על כן יש מאתח"גים אשר דברו על אודותיו הקמינו מעלת הכתמו בעומק העיון

נילנהוין ע"פ מה שמצא במנהגים ריש הלכות נוכח בענין כל מנות שאתה מונח וכו' אצל גר חנוכה והקשה אליו דודו מהר"ג מנין זה והשיבו הפסם, ולא נראה שחרי כל אותו חנין כתוב גם בתשובה סי' ס' ותחת דורך הקמן יעקב הלוי.

(3) עוד היה מהר"ל צעיר לימים וכתב אליו רבו ר"ש יניק וחכים וכבר היה מהר"ר אהרן חזק מן המאורות הגדולים וראשי אלפי ישראל כאשר נראה בתשובות מהר"ל סי' צ"ו. וכבר כתבתי אודותיו לעיל פס"ו. רק על מה שאמרת שם במחלש שנתרג בגזרת איסטרייך בשנת קפ"א מצאתי בשו"ת מהר"ל בין השאלות מהר"ר מייססערליין וז"ל ושמעתי אומר על רבנו הקדוש מהר"ר אהרן חיי"ד שתהנוג לאשתו וכו' וע"ז חייב מהר"ל אבל מה שכתבת בשם הקדוש חיי"ד וכו' (סי' ק"ט הוצאת קראקא תרס"א) מזה מביאר שנתרג בה"י מהר"ל ובלשון הזה מזכירו גם בסי' ס"ח וגראה שאלה התשובות כתב בזקנותו ששנת קפ"ו סת.

(דו"ר ח"ה)

העיון התלמודי. אבל אין הדבר כן. הריאה בהרבה מתשובותיו ויצא אחרי החקירה והעיון בהן, כי היה בקי בתלמוד עד להפליא ואין בו דבר נעלם ממנו, ובשאלות היותר מסובכות היו כל חלקי הבונה והסותר גלויים לפניו ועל כלם דן בסברה ישרה ולפעמים גם בסברות חרודות, אבל מיב מחקריו ועומק בנותיו אינם נראים לכל עין, כי מנהגו לכתוב תשובותיו היה לכתב בדרך קצרה יותר מהראוי עד כי לפעמים נדמו חקירותיו כחדות סתומות ותחומות מפני קצורן ודק אחרי עיון רב נוכל לכא עד תכונתן, וברור בעינינו כי אילו היה רוצה להמליץ הדברים למען יובנו על נקל לכל מבין עם תלמיד היה צריך להאריך בפלי כפלים מאשר הם לפנינו. ואמנם למה לא עשה כן? על זה התשובה יען כי לא היה לאל ידו לעשות כן. כי המעלה לכלכל דברי חכמה במליצה זכה ובשפה ברורה היא מתת אלהים והיא לא היתה לו למנה כי לא היה מבעלי הלשון ולרוב דבריו בלא דקדוק ובלעג לשון ולפעמים מערב המושגים<sup>4</sup>. אבל תלמידיו והבאים אחריו הכירו ערכו בתלמוד ובפוסקים ולחם היה גדול הדור וגאון ומאור הגולה ואין קץ לכל ההפלות שהפליגו גדלו.

הרבה מאד היה הרב החסיד הזה סבה להגדוש סאת הדינים והגזרות והתמרות אשר באחרונה היו הלכות ומכלל התורה שבעל פה. וסבות שונות התאחדו יחד כי הגיעו הדברים ככה והיו הוראותיו המופלגות לחק בישראל. הנה ממולדתו היה סבני רייטס נולד במגנצה אשר אביו רבי משה היה אחר מגדוליה, הוא העיר אשר משנים קדמוניות סאתה יצאה ההוראה לכל אשכנז. בנעוריו הלך ללמוד תורה מחכמי איסרייך וקבל שם קבלותיהם והוראותיהם והתבונן במנהגיהם הדתים. משם נסע הלך ונסע גם בארצות אחרות לדרוש ולחקר על מנהגיהם, כי כן מצאנו בהרבה מקומות בספריו כי מדבר משה שראה וקבל במקומות שעבר. נאור בהמון קבלות מן הדינים הנהוגים בכל ארצות אשכנז והנספחות אליהן שב אל ארץ מולדתו, ובלי ספק הכירו בו האיש אשר בידעת כל אלה אין משלו בין חכמי דורו, ולפי דעתם ומעמם היה ידיעת הענינים ההם יותר נדרשת לצרכי זמנם ושימוהו לראש הרבנים במגנצה. והנה כל אלה המעלות בצרוף עם חסידותו המופלגת פעלו כי היה המאיר עיני הגולה ודבריו היו נשמעים ונעשו לחק. ואמנם גם מצוקי הזמן והצרות והעשקים לא מעט פעלו כי היה לב כל העם פתוח לקבל כל חומרא וכל מעמסה וכל מנהגי איסור על פיהו. תלמידיו וכל הדור הבא אחריו ככל היוצא מפיו עשו בחבוריהם וכפכו עליו, ובאחרונה עלו כלם בשלחן ערוך שלנו בהגהות הרב רבי משה איסרלס והיו מנהיגו. בכל הכתבים הנקראים על שמו אין בהם אף רושם קטן כי שם גם מעיניו בעיניו אמינות ודעות ולא ידע מאומה מכל התורות של בעלי המחקר, ובדבריו ארוכות וקצרות על כל מנהג של מה בכך לא מצא אף מקום צר לדבר על עקרי אמינותו ועל יסודי המדות המיסריות אשר הן תפארת ישראל כי מומן רב לא הורגלו רבני אשכנז באלה, ובלי ספק מימי מלחמת הקנאים נגד בעלי החכמה היתה כל חקירה לתועבה באשכנז. אמנם בכל זאת היה מהר"ל מדבר ביראת כבוד על הרמב"ם הראש לכל בעלי החכמה העיונית. ופעם אחת מתמיה על רבנו משה על אשר מפרש לפעמים ענינים במשנה נגד הפירוש שפרשוהו בגמרא אבל לא יעשה מזה תלונה ומענה עליו כי אם יאמר להצדיקה: הכל היה חוקק על לוח לבו מן הכל קבץ... ובכמה מקומות

(4) בס' לא אחר: אם יש לזכור לאורח תוך יב' חדש ומעטמש במלת כזו על מושג מתנה מפני שבלא אוסרים שנקטן על מהנה ועל כוונת הכוס. ובמנהגים כצאתו בסדר האגדה קרוב לתחלתו וז"ל וכן דגתי קודם בזה"ש והחליף לפני בקודם וגם בזה התענה כנדה לשון אשכנז ואף שיש להצדיקו ע"פ לשון ארמי שאומרים קדם מלכא ככו לפני הכלך מ"ס לא מצאנו בשום ספר מן הכהביות שיודבר כלשון הזה. (ד"ר ח"ה) ב"ז

מקומות שנה מן התלמוד וקצרה דעהו ונעלם ממנו שמק לבי, וזכרנו לברכה (ש"ת מהרי"ל סי' קצ"ד). לפי הנראה היה מהרי"ל גם מבעלי הסוד שנמנהגים הלכות ראש השנה נתן מעט למנהג שאוכלים כליל ראש השנה תפוח מתוק רמז לשדה של תפוחים הידוע למקובלים. וכן ספר עליו התלמיד שכשהיה שליח צבור והיה מסיים פיוט "האוחז" היה מהרי"ל שחה ביותר והוכיר מה שהוכיר ומהר"ר זלמן שש"ן בקש מאתו שימסור לו ההזכרה ההיא ולא רצה מהרי"ל לגלות לו (שם ובמ"א). ויען כי הוחזק מן האנשים העומדים בסדר ה' חשבוהו בין הצדיקים אשר אלהים עושה נסים על ידם ולעתה בצרה פנו אליו להושיעם מן הרעה ולבטל בתפלתו את הגזירה (גרעץ 146). מקצת רמזים בחבורו "מנהגים" נראה כי היה גם בגרמניא (ר"מ גידעמאן במפרו הנ"ל צד 18). ובאמת כן הוא כי מקום קבורתו הוא בגרמניא אצל קבורת מהר"ם מרוסנבורג (ספר מאורי אור ח"ו ע"ו, ע"י אור תחיים לרח"ם צד 498). ואחרי שידענו כי בשנת קפ"ג עוד היה במגנצה כאשר נראה מתוך נוסח התרשאה לשליח הגמ שחקן (מנהגים ה' גטין) וידענו כי שנת מותו היתה שנת קפ"ז (שם סוף הלכות ראש השנה) סבאר שבין קפ"ג וקפ"ז תקע אהלו בגרמניא.

תלמידים הרבה היה לו למהרי"ל אך מרוכס לא נשארו מדברי חכמתו כי אם שרידים קטנים<sup>5)</sup> אבל אחד המיוחד בהם היה מהר"ר יעקב ווייל הנודע בשם מהרי"ו והיה מן החשובים בין הפוסקים האחרונים. מה שש"אביו לא הוגד לנו אבל אחד מן המחברים האחרונים (רבי אברהם ברלינר) הוכיח בראיות ששם אביו היה רבי יהודה (מ"ע גרעץ ש' 1869). עיר מולדתו היתה ווייל ונקרא שמו על שם מקומו (ע"י ס' של ר"מ ג"מ הנ"ל צד 20). רבו המובהק היה מהרי"ל. מהרי"ו התישב בנירנבערג במקום מהר"ר זלמן הכהן והתיר לו מהרי"ל להושיב גם הוא שם ישיבה אבל לא רצה לעשות זאת בחייו מפני כבודו של מהר"ר זלמן (ש"ת מהרי"ו סי' קנ"א). ונראה שאחר מותו היה הוא שם לראש. אמנם גם בעוד מהר"ר יושב ראש בשלום ובמישור הלך עם מהרי"ו והיה מצרפו לבי"ד ונועץ עמו בהוראה (ש"ת מהרי"ו סי' קס"ג). זמן שבתו לראש בנירנבערג לא ארך כי יצא משם והתגורר באונסבורג (תולדות החנוך לר"מ גידעמאן ח"ג צד 20 ע"פ לקוטי ישר כ"ו וע"י גם מנהגי מהרי"ל ה' גטין ובפסקי מהר"א סי' קמ"ב ובש"ת מהרי"ל ספ"ה), אבל נראה כי לא ישב שם ימים רבים כי בכל כתביו לא נמצא אף אחד קמן משיבות בעיר הזאת. עיקר ישיבתו היה באירפורט. משם כתב תשובות (שם סי' קמ"ט), שם הקן בשנת ה"א ר"ד הרשאה לשליח הגמ (סי' ק"ץ) ועוד תקנות והוראות אחרות (דינים והלכות סי' מ"א ס"ח ס"ו). ונראה כי היתה מצודתו פרושה עד רחוק. כי כן יספר באתר מתשובותיו (סי' מ"ט) כי שלח איש נאמן לו למדינת נעק"ר ולכל פרווהא שיבדוק השוחטים והבודקים ובלי ספק לא מלאו לבו לעשות כן אילו לא היה הרשות בידו וידע כי בני המדינה יהיו סרים למשמעתו. אף שמהרי"ל היה רבו המובהק וממנו קבל רובי תורתו עוד היו רבנים אחרים רבותיו. וביחוד מכנה את מהר"ר זלמן

5) קשה להחליט מי ומי שהיו תלמידיו היושבים לפניו כי ספיו לא שמענו שקרא לשום אדם תלמידו כי אם מעצתו קרא לבני ישיבתו חבריו. וכן מן מה שכתבו לו חכמי תור, סודר ורכס"א אין לחוכיה כי רבים קראוהו בכינוי זה אף שלא היה רבם בעצם. וע"כ מרוב חכמי הדור שזכויר היותם חבריו או תלמידיו לא נדע גדרם רק רק בהשערה. בש"ת סי' ס"ז אמר לי מהר"ר שס"ו א שפ"ר א זל שון לפני מהר"ם זל ומהר"ם הוה אולי הוא מהר"ר משה הלוי שקראו מהרי"ל אדוני מורי (שם סי' י"ח) רבי זלמן שפ"ר א פנחיים טובא בכ"ט במנהגים ובתשובות והוא היה תלמידו בן ספורש במנהגים בה' ימים שבין פנה לשבועות שהלך למחיבתא דמהרי"ל. מהר"ר זלמן כ"ץ בנירנבערג אף שכתב למהרי"ל תלמידך (ס' צ"ח) לא היה אלא חבר, וגם מהרי"ל כתב לו תלמידך. וכמה שאלות ותשובות היו ביניהם (ד"ד ח"ה)

זלמן רונקיל) בשם „מורי“. ואמר בפירושו: אני למדתי בישיבה של מהר"ז רונקיל וזה היה במגנצא שהיה הוא וחברו מהר"ר שוורד רוס מרביצי תורה כמגנצא, והיה מהר"ל מסלא מקומו אחריו (סי' קנ"א). קצת חבורים נמצאו אתנו שחבר מהר"ו. הוא עשה חבור קטן על הלכות שחיטה ובדקת. החבור הזה כתוב בלשון הנמרא ובקצור נמרץ וקל מאד להבין. חלק השחיטה מקיף דיני השחיטה הכוללים אשר נוהגים בכל שחיטת בהמה חיה ועוף חוץ מן הדינים בענינים שיוצמו רק דרך ארעי ואינם מתנאים מעשה השחיטה עצמו כמו דיני אותי ואת בנו שוחט בשבת שוחט לע"ז ורבים דומיהם. וחלק הבדיקות מקיף רק בדיקת הריאה ופרפוחה. מזה יש להוכיח כי לא עשה זה החבור בעד החכמים המורים וכי אם בעד השוחטים והבודקים אשר אלה הדינים נתנו בידם ואשר חוץ מאלה חייבים לשאול הוראת חכם. זה החבור היה דרוש מאד לחפצי בני עמו, וכבר ראינו שהיה צריך לשלוח לקצת מקומות איש נאמן ובקי בדינים האלה למען יבדוק השוחטים והבודקים שם וזה אות כי יצא עליהם קול שאינם בקיאים כראוי בשחיטות ובדיקות, ועל כן חבר יחד כל הדינים הנחוצים ביותר להם ביד השוחטים והבודקים. החבור נתקבל מהכל בסבר פנים יפות, בעיני גדולי המורים הוא חשוב מאד. פעמים אין מספר יצא לאור בדפוס. הוא נדפס אצל תשובות המחבר וגם בפני עצמו פעמים הרבה, ועם קצת ספרי שחיטה ובדיקה אשר חברו האחרונים בעד השוחטים. בספר שלחן ערוך אשר אחריו כל ישראל ימשוך בזמננו עלה מספר גדול מדיניו בהנהגת הרב רבי משה איסרלס כל הדינים שהעלה מתוך המהר"ו בהלכות שחיטה הם חומרות ומנהגי איסור. וכן מה שהביא בשמו מדיני בדיקת הריאה יש קצתם חומרות ומנהגי איסור אבל מביא גם כמה קולות אשר העולה על כלנה היא הקולה אשר התיר הסברות בריאה הנמוחות במשמוש היד וזה מה שקרא בעל ההנהגות בשלחן ערוך מעין ומשמוש (י"ד סי' ל"ט סעיף י"ג) והקולה הזאת הצילה הרבה ממון ישראל מן ההפסד. עוד חבר קונטרס קטן „דינים והלכות“ כולל הוראות בכל עניני תורה גם בדיני ממון. וגם זה נדפס אצל תשובותיו. וכן נספחו להן קצת דרשות מענין התשובה ויום כפור וסוכה ופסח כוללות דינים ומנהגים לימים האלה ומגנין כסגנון הדרשות של האשכנזים בדורות ההם. ועוד בקונטרס מיוחד קבץ יחד חדושי אגודה והם חדושי דינים והוראות שחדש בעל האגודה בספרו והוא חברים יחד בקצרה, וגם קצת דינים מתוך ספרו הגדול של מהר"ר מנחם מרזיבורג וגם אלה שני הקונטרסים מסופחים לתשובותיו. והנה בכל החברים הקטנים האלה אינו רק מאסף דינים וקבלות ומנהגים בהוראה אשר יסרו אחרים אשר אין בהם חכמה כי אם מלאכה.

אמנם לא כן תשובותיו בהן יראה לעינינו כאחד מגדולי רבני אשכנז בדורו. מכפרן בצרף עם סדר חליצה, ופדיון הבן, וסדר הנגז אשר תקן ועם שלש מדרשותיו

הוא

ונראה שהארץ ימים אחרי מהר"ל ע"י מהר"י מינץ מדר הנס סי' קנ"ו. מהר"ר זלמן קיצנין נראה שהיה תלמידו שכן נמצא במנהגים ח' שחיטה שהעיד על מה שראה הוראת סמוריל ונמצא כמה תשובות שכתב לסמור"ר זלמן סתם סי' ס"א ומפלינו מהר"ל. מהר"ר אברהם כ"ץ מתא לל. כל בתשובות סי' ס"ח -- סי' ס"ז ע"ב ונמצא זכרו בכל במנהגים גם מדרשותיו ע"י ח' שבת וח' ליל יחיא סמור"ר זלמן מאיר פורם נראה שהיה תלמידו ויש ממנו במנהגים שאלות ע"י ח' ראש השנה ותור התניק הנהגות קצת מלות בתפלות ר"ח ויחיא וספר לר' זלמן ששם יגדורא שהיה סתם המנהגים וניח תלמיד מהר"ל ר' זליקס מן נראה שהיה תלמידו ע"י תשובות סי' ר"ג וכן ר' חיי אושפורג ע"י סי' קע"ד. ור' יצחק אורוויילא ע"י סי' ק"ח. ונמצא בתשובותיו עוד הרבה חכמים נקבים בשם ואין בכלם אחד אשר חבר ספר.

(6) ר"ל מגנצא חבר מ' חתן דמים פשמים ופרפוחות ע"ת נדפס בפראג שנת שס"ז גם ליקוסים על הדיקאנטי ע"ת. ע"י אה"ם.

(ד"ר ח"ה)

הוא מאה ותשעים ושלש. כמה מגדולי חכמי אשכנז באו לפניו בשאלותיהם אשר מזה נראה מה מאד נכבד היה בעיניהם וכי דבריו היו נשמעים) בדרך למדו לא נטה סדרך רבו מהרי"ל, וכתב אחד מתלמידיו - מהר"ל ברונא - כי בלמוד עם התלמידים נהג כהרשונים בעלי התוספות ללכת בדרך הפלפול לחדר התלמידים אבל בהוראת הלכה למעשה נשמר מזה, ואינו מכריע הדין כי אם בראיות ברורות מתוך פשטי הסוגיות וכלי ספק היה לו מורשה מרבו. ואמנם אם נתן לב בקצת תשובותיו נראה כי לא שמר זאת לעולם. כי לא מעט מביא ראיותיו מתוך דקדוקים בהיות התלמוד ובונה עליהם הוראה ולא עוד כי אם גם לפעמים עושה דקדוקים בפוסקים שקדמוהו ועל פיהם יחתוך הדין. בכמה מקומות מחליט הדין על פי הסברה והדקדוק בלשונות הגמרא והפוסקים והם לרוב ישרים ומכונות לאמת. הפוסקים האחרונים וביחוד הרמ"א העלה הוראותיו ומשפטיהם בספרו להלכה, ואף במקום שגדולי המורים כתבו הפוך דבריו לא חלל מהביא דעתו בלשון יש חולקין או יש אומרים וכיוצא בהם ולא הכריע. ולא לבד הרמ"א כי גם הרב בעל בית יוסף תפס לפעמים הוראותיו. אכן בדבר אחד יש להרהר אחריו מאד כי היה קשה לבעלי תשובה כי נזר עליהם גזרות חמורות ומגופים אשר כמעט אין בכח אדם לסבולם, אבל מי יודע אם לא היה המקום גורם והשעה צריכה לכך. כי בשאר עניניו היה חסיד צדיק שומר על כבוד ישראל לכל נהיה לענן בנים. כגבור מלחמה עמד בפרץ המחלוקת סי' קמ"ו קמ"ז קל"ג ובס"א, צדק צדק דרך ולא נשא פנים ובחזק ידו ובכח מעשו הציל עשוק מיד עושקו (סי' קמ"ח). בענין ענינא וברקדוקי נטין וחליצה היה משתדל תמיד בתקנת בנות ישראל לבלתי הן עליהן כבלי הענון על נקלה בבח דקדוקים של מה בכך, כאשר היו עושים כמה רבנים בכל המנים (סי' כג מ' כז ג"ד ע"ט). ואף אם לא מצא לה תרופה בכל זאת לא הורה בחפזן לאיסור כי אם לא אסר לא איסר ולא היתר והניח הדבר ביד אחרים (סי' ק"ג) מאד מאד היה חס על כבוד התורה ולומדיה והיה מענש קשה את המלעיבים בתלמידי חכמים וממרים את פי המורים. כאשר נראה שמוכח בדברים קשים את החבר רבי חיים על שהתרים נגד החרם שגזרו מהר"ר ולמן הכהן ומהר"ר יוסף בני רנב"ר ע"ר (סי' ק"ח). וכמה מתמרמר על קצת אנשי נייאשטאט אשר פרשו מהקהל מלישא עמהם במס ועול המלך למרות נגד מהר"ר מיישטרליין וגרמו ששומר העיר שלח ידו במהר"ר מיישטרליין בראש השנה, והוא יצא נגדם באורו ובקללה ובחרם עד ישובו מדרכם הרעה ויחזרו למוטב (סי' ק"ט). יכן היה משפאז כל הימים לעשות דין קשה לכל נרננים ובעלי מחלוקות בקהלות וישראל, כי היו אז כמה קהלות גם מדינות אשר מתוך המחלוקות היו משובשות ואין שלום ליוצא ולבא וסדר הקהלות היה להרבה (סי' קמ"ו) ולפעמים גם החכמים היו בעוכרי השלום כי רבים מהם אשר רצו ליטול

את

7) אומר פת אהדים מגדולי הדור ששאלתי בדבר הלכה: מהר"ר ולמן הכהן מגירנבערג בכ"ס והוכרזו בהנהגה. מהר"ר נתן שכתב אליו מהרי"ו ברנא ורבנא (סי' ד') ע"ה פת ר"ג (סי' קל"ח). מהר"ר אברהם הכהן בכ"ס ונראה שהיא אותו רא"ד שני"ג עם מהרי"ל ע"י לעיל תערת. כמה שאלות הובאו מאת חכם בשם מהר"ר דוד ומהרי"ו מפליג בתארים ע"ה (סי' כ"ד). והיה פליג ליה יקרא (סי' מ'). שוב נזכר יש נברא רבא ריש סדרא מהר"ר דוד עם תוספת ה"ל, שנראה מזה שמת על ק"ח סי' פ"ח). ובמקום אחד החכם רבי דוד ב"ר אלעזר (סי' ע"ו) יכן התשובה נראה שהיה מושבו בשוויידיץ ונראה שזה הוא הנודע מהר"ר דוד שוויידיץ מגדולי שלעזא ומהר"ל ברונא (שו"ת סי' ע"ז רפ"א) קראו מורי ורבי. ובזמן ההוא היה גם מהר"ר דוד ורנב"ר בני רנב"ר ע"ר, ואחותו מרתה מהר"ר דוד שפרינג נחשבו בשנת רכ"ס מן הגדולים (שו"ת מהר"ם מינץ סי' כ"א וע"ה סי' מ"ד). וכל אן בידעו לתוכיח בברור איתר ר' דוד שהביא במהרי"ו סתם. אחד מגדולי השאלים היה מהר"ר פ"ר (בכ"ס) והוא בליס אותו ר"פ שהיה מפול עונש חרם על ר"א. פאסא: על שהתרים בר' אליה ספראנ ע"י מהרי"ו סי' רע"ז. ועוד כהנהג וכתנהג כלל קהלות אשכנז ואין לנו מהם כי אם זכרון שטם.

(ד"ר ח"ה)

את השם נגד רצון הקהלות (שם) ויש מהם „אשר באים בעקיפים ומחששים תואגות ועלילות להתנפל ולהתגולל על בעלי כיסים לצורם במכמרתם ולהפשיט עורם מעל בשרם" וכל זה לכבוד עצמם ולבצעם (סי' קס"ג). והגרועם מכלם היו כמה אנשים בני בלי שם אשר נטלו לעצמם עטרה שאינה הולמת ומתנשאים לתת גטין וקדושין וחליצות והם אינם בקיאים בדיניהם (סי' פ"ה קכ"ח). גם על אחר מחשובי הרבנים אשר נהג ברבנות בריגושבורג מהר"ר אנשי'ל התרגו המהר"ו וכתב עליו שמנה אל נכבדי הקהלה ואל תלמידיו היושבים שם על אשר מלאו לבו לזלול במהר"ר ישראל ברונא אשר בא לריגושבורג לגור שם ולהתנהג גם הוא ברבנות כמשפט הרבנים הנסמכים בעת ההיא שאין האחד יכול לעכב על חברו מלהתנהג ברבנות ובפרט אם לא זה ולא זה קבלו עליהם הקהל לראש ולקצין. ובפירוש גזר על בני הקהלה ובפרט על תלמידיו שלא יקבלו מחית רבי אנשי'ל כי יש חזקה למהר"ר ברונא כמו למהר"ר אנשי'ל בכל דבר, ויכול לנהוג נשיאותו ברמים הן לקבוע ישיבה לעצמו הן ליתן גטין וחליצות... ושום אדם לא ימחה בידו (סי' קנ"א). והנה אם נצרף כל אלה הנקודות אחת אל אחת נראה כי לא טובים היו מעמדי הקהלות באשכנז. נראה כי עם היותם מרדקים על כל מנהג ומנהג כגדיל בקמץ, על כל חומרא יתרה בדיני איסור, בכל זאת השלום אשר הוא כלי המחויב ברכה לישראל היה בעיניהם ככלי אין חפץ בו והסתלקות הפרידו בין אחים עד כי לפעמים נקרעו הקהלות לקרעים ונתחלל שם ישראל בגוים. אחת ממדותיו התרומות כי נשמר מאד מלהאריך בתשובות בענינים אשר הם רק כפרפראות לעינינו והם מיותרים לעצם חקירתו. והפש בזה מדה רבו מהר"ל. בלי ספק כבר היה בעת ההיא חכמים ותלמידים אשר רצו בדרך ארוכה והאריכו לשון בשאלותיהם והוסיפו בשאלות דברים שלא כענין, אף לבעבור זה נמצא כי לפעמים מוכיח על פניהם מומם לאמר: למה זה הבל תהבלין בארוכות דברים... והנם למשא (סי' ס') וביותר רע בעיניו המטריחים בטענות הארוכות ורבויו דברים ללא צורך כי יגיעת בשר הוא (סי' כ"ט פ"ט קל"ג). בדבר אחד היטב גורל חבריו מגורל חברי רבו מהר"ל. כל כתבי רבו לא היו מסודרים מידו והלו בהם ידי אחר שקבעם ממקומות מפורזים וחברם יחד מה ששמע מפיו או מפי אחרים בשמו עם הנמצא ממנו בכתובים, אבל המסדר לא היה אוסן במלאכתו על כן עלו בה שגיאות. אבל כתבי מהר"ו היו סדורים מידו, והיו נמצאים בכתיבת יד המחבר תחת ידי בנו מהר"ר יוזל, וזה הבן הוציאם לאור. (הראיות אצל ר"ם גידעמאנן בספרו "ג' צד 20). עוד ברבר אחד נבדלו כתבי מהר"ו מכתבי רבו מהר"ל. והוא כי מהר"ו עשה רוב עסקו בדינים וענין מחקריו היה ההלכה ועיקר הדין ואך מעט היה דורש בעניני מנהגים, וכנגד זה און וחקר המהר"ל הרבה במנהגים ועשה מהם קבוצות מאשר קבל מרבתי הנקראים מקובלים או מרבנים אחרים. כי מהר"ל גדל באיסטרייך ושמש שם בישיבות. ודבר נודע הוא כי באיסטרייך שמו לב לחקור על המנהגים יותר מכל אשכנז בעת ההיא. וגם שם היה ארץ מולדת ספרות המנהגים, הלא רבי הורו"ש של מהר"ר שלום היו במנהגים ומהר"ר אברהם קלויזנער חבר ספר מנהגים, וכבר הראנו לדעת כי כמה רבנים שבדורות ההם כתבו לעצמם מנהגים (לעיל פט"ו בהערה). ואחד מתלמידי רבי אברהם קלויזנר מווינא והוא מהר"ר אייזק מירנא חבר גם הוא ספר מנהגים, ועל כן קרוב הדבר מאד לאמר כי בומי מהר"ר יעקב ווייל החלה תקופה חדשה בלמודים. כי כאשר המהר"ו עשה רוב עסקו בדינים וענין מחקריו היה ההלכה ועיקר הדין ורק מעט במנהגים אף גם תלמידיו וכל חכמי הדור אחריו הלכו בדרכיו. הנה מפי תלמידו שמענו כי בלמד עם התלמידים היו

היו מפלפלים וגומדים חריפות... ורגילים למשקל ולמסחר בדקדוקים ובחלוקים דקים כמיעל פילא בקיפא דמחמא, ונראה מזה ברור כי בדורות האלה כבר החל מעט מעט הפלפול החרודי לפרוח. מעשה שעשוע השכל הזה היה לחמדת שימעיו והתמכרו לו כל הלכבות יחד ובפרט התלמידים מצאו בו חפץ. אז הוחל לקרוא זאת המלאכה של הבל בשם חלוקים. הנה מפורסם הדבר ומקובל לכל כותבי הדורות כי מהר"ר יעקב פולק ב"ר יצחק הלוי אשר היה ראש ישיבה בפראג אחר חצי המאה השלישית לאלף חששי היה ממציא החלוקים ודרך למוד הפלפולי המסיבך. אבל באמת אין הדבר כן. וקרוב הדבר כי המצאת החלוקים אין תחלתה בפראג כי אם באשכנז ובשתי הישיבות היותר גדולות בארץ ההיא והן נירנבערג וריגנסבורג שם נתיסד דרך הלמוד הזה, והיה לכל אחת משתי הישיבות האלה סגנון מיוחד. והאחרונים קראו את הסגנון אשר נהגו בו רבני נירנבערג ותלמידיהם: בשם נירנבערגר ואשר נהגו בו רבני ריגנסבורג ותלמידיהם בשם ריגנסבורגר. ומשם נתפשט גם לארצות אחרות. ואולם אשר יחסו המצאת אלה החילוקים המוליכים את הלומדים בתוה לא דרך, למהר"ר יעקב פולק הוא בלי ספק מפני שההרבה בדרך הפלפול עד הכפזה האחרון. עוד מעט כשני דורות אחריו וכבר עמדו רבנים גדולים תופשי תורה ובפרט רבני פראג וקראו מלא אחר דרך עקלתון הזה כאמנם כי הבל שוא הוא ושקר ולא נאמר כי אם להבהיל ולהטעות את המון העם ובכללם אף גם קצת החכמים בעיניהם שאין עורן גדול כזה בעולם שישקר לו ולאחרים<sup>(8)</sup>. ועתה נבין איך הגיעו הרבנים כי לא נשאר מחושי הפלפלנים בדורות האלה אף לא שארית קטנה בארץ. אין זה כי אם גם להם עצמם לא נחשבו מעשה חרודים האלה לאמתה של תורה ולא נכתבו בספר ועל כן אבדו ועוד אינם. ואמנם לא היו בענין זה כל הדעות שוות, והיו כמה מן הרבנים אשר מצאו חפץ בדרך העקש והפתלתול הזה וחשבו כי זה הוא עיקר התורה ועליו נאמר חרי אלהים בפלפולא. וכבר אחד מגדולי תלמידי מהר"ו המובהקים - מהר"ר ישראל ברנא - כתב למהר"ר יוסף קולון שעיקר הרבנות הלוי בפלפול והרבנות מצד הפלפול עדיף וחשיב, ואף שמהר"ק על פניו יענה כחשו ומשיכו כי טעה בדמיונו. הדרכים שעושים היום בתוספות זמן וכל אחד ואחד אומר הדרך כולו יהיה אמת או שקר בענין זה אינו רואה שום רבנות (שו"ת מהר"ק סי' קמ"ט). אבל לא שמענו כי חזר מהר"ב מרעתו בענין הזה. וכאמת במשך הזמן נצח זה השקר את האמת, וימים רבים היו לישראל אשר אלה המעקשים היו להם כמישר ואך לסותר להרבות דברים בזה (עי' ס' דורש לציון בהקדמה).

ואמנם מאחרוני הספרים אשר עסקו במנהגים נזכיר עוד את ספר המנהגים אשר חבר מהר"ר אייזק מירנא אשר מקום מושבו היה בעיר מירנא שבמלכות הונגריה אונגארן. תלמיד מהר"ר אברהם קליונר. שם במירנא חבר עיקר ספרו, כאשר נראה מהקדמת הספר במירנא. שאמר וכתבתי מנהגי מדינתנו הונגריה ושמיערסארק ומעחרען. מצורת הספר נראה כי הגיה בו וחזר והגיה. חברו הזה הוא מעורר ומסוכב בהנהגות הרבה יירות על העיקר. לפי מה שכתוב על שער הספר היה המחבר את ההנהגות רבי משה חזן, וזה כלי ספק על פי מה שכתוב בהנהגה אחת (מנהגי ראש השנה סי' קכ"ג): ואומרים זכור ברית בין פסוקי זכרונות וזכרתי את בריתי יעקב אבל אני משה חזן ראיתי בקרובץ ישן שיש לומר זכור ברית קדם כי זכור כל הנשכחות... וכן עקר. ומה היינו יכולים להוכיח בצדק כי המאמר הראשון שבהנהגה, ואומרים

זכור

(8) עי' גם ע' השנה בטרם שנת תרכ"ד שהו"ל ר' נפתלי קעלנר שם כתוב מאמר על שב סדר"א יעלניקס כולל רוב דברי הרבנים הגדולים אחר הזמן הזה המביאים דופי בדרכי הפלפול.  
(ד"ר ח"ה)



זכיר ברית" הוא מבעל ההגהות, ומאמר "אבל אני משה חזן" הוא מכותב אחר ועל כן לא יהיה מזה ראייה שרבי משה חזן הוא בעל ההגהות. אבל כנגד זה אפשר שההגהה במאמר הוא המחבר עצמו מהר"א מירנא, כי כן מבואר לכל מעיין בספר שיש הגהות הערוכות על הגליון שהן מאת המחבר שהגהה בספר<sup>9</sup> על כן אפשר מאד שהמאמר אבל אני משה חזן הוא הגהה שעשה בעל ההגהות על ההגהה שעשה המחבר ולפי זה אין לשלול שהיה רבי משה חזן בעל ההגהות. ואמנם מצאנו במקום אחר הגהה (מנהג של ר"ח אדר סי' מ"ד) אשר בכתוב כתב: "ומהר"א אליה צוה לי לכתוב בנס שנת רנ"ו לפ"ק שהיה עבור, אדר הראשון נאים אלעזר חזן". וכן נמצא בנספחים למנהגי מהר"א מירנא (מנהג כל השנה) שהן בלי ספק מבעל ההגהות שכתב על מנהג אחד בענין מילה בשבת כמכריע "כן נראה לי ליור חזן", וכל זה יביאנו אל ההשערה כי אולי מחבר ההגהות היה אלעזר חזן. על כן הדבר שקולתא אכן יהיה בעל ההגהות משה חזן או אלעזר חזן אחת הוא אשר נחזיק ברור כהנה מושבו בעיר פראג כן נראה מפורש באחת מהגהותיו (במנהג של פסח) שכתב שם: "ראש חדש אייר שחל בשבת אין אומרים אב הרחמים פה פראג"<sup>10</sup>. אם הרב הזה יושב כל ימיו בטיירנא או עקר דירתו משם והלך לגור באשכנז כמו שעשו הרבה מרבני מלכות איסטרייך ואנפיה לא הגד לנו כפירושה אבל יש לנו קצת רמז שהיה באיזה מקום באשכנז בימים שהיה מהר"ל במנהג. כי בתשובה אחת שכתב מהר"ל בענין גמ (שו"ת מהר"ל סי' צ"ח) למהר"ר זלמן הכהן היה מישבו בעיר נירנבערג (שו"ת מהר"ו סי' קע"ב ושו"ת מהר"ם מינץ סי' ג' ובכ"מ) בקש מאת מהר"ר זלמן שידוע דבריו למהר"א מירנא זה יורה קצת שהיה מושבו קרוב לעירו של מהר"ו. אמנם אילו הדברים כן צריכים לנו להחליט כי ספרו כבר השלים עד תומו בעודו יושב במקומו הראשון, כי בכל הספר לא מצאנו נזכר אף מנהג אחד שראה באשכנז. כל המקומות שמוכר מנהגיהם הם באיסטרייך ובארצות הקרובות לה הגר שמייערמארק פיהם מעהרן יפולין, מנהגי ברונא וזניומא, ועל כן אילו עוד היה עוסק באשכנז בהשלמת חבורו לא יתכן כי לא היה מוצא מקום להוסיף דברים ממנהגי אשכנז. ועתה נראה כמובטח נחתם זמן קבוצת המנהגים, ומנהגי ישראל לפי ארצותיהם היו ידועים וכתבו בספרים.

כסבה מאת ה' היתה זאת כי נשמרו אלה ספרי המנהגים לקיום. מהר"ל באשכנז ומהר"א קלויזנר באיסטרייך יסדו את הכית ומהר"א מירנא הציב את דלתיו. מהר"א הזה יודיע נאמנה מה שהגיע אותו לעשות חבורו אחרי שכבר נמצא ממין הזה חבורים כמו מנהגי מהר"ל ומנהגי מהר"א קלויזנר רבו המובהק. ואומר כי ראה שעוד בו צורך לזמנו יען כי נתבעטו הלומדים ואבדו ואספו אנשי אמונה ותורה ומעשים טובים באיסטרייך. וראה ישוב או קהלה אשר לא נמצא בהם שנים אי שלשה אנשים הידועים אמתת מנהג עירם ואף כי של עיר אחרת, וראה גם כי מה שעשה רבי מהר"א קלויזנר לא יספיק למלאות החסרון כי עשה הגהות רבות והרבה ראיות ושעמים שאין בהם צורך גדול, ועוד יש בו לפעמים חסירות עד שסוף סוף לא נבע איך לנהוג על כן בחר לו דרך קצרה וקצר הראיות וקצת השעמים וכך רק מסקנת המנהג (ע"ה הקדמה).

9 ג"ל שהגהות שנמצאו בפנים הן כולן מן המחבר. וראיה לדבר שבמנהג של סוכות יש הגהה בפנים בזה הלשון: "ואם שבת אומר יקחלת וקורין ו' גברי כדפירשתו לעיל ביום ח' דפסח. וישם באחת מיניש הרבר כתיב בנהגה אצל מבואר שזאת ההגהה מדברי המחבר."

10 אולי זה מהר"ר אליה שצוה לכתוב בנס שנת רנ"ו הוא ר' אליה מפראג שנשא ונתן עם מהר"א ברונא ע"י שו"ת שלו סי' ע"ב וסי' קס"ו ונמצא בכ"מ בפסקים כתבים של מהר"א וע"ז לקבן.

ההקדמה) והנה אחרי כל אלה כמעט נשלמה עם ספרו הנורה המנהנים. ובאמת נראה מעתה כי בספרות הרבנים שבאו אחריו כבה נשבה רוח אחרת.

## פרק עשרים וחמשה

רבי איסערליין מנייאשטאט ומהר"ר ברונא.

מאז ומקדם היו היהודים השעיר המשתלח אשר נשא עליו עינות המידים והפושעים אשר התנשאו על הכנסיה המשיחית הכללית. ובכל עת נתאמת בהם המשל ההמוני: טוביה חטא וזיגוד מנגיד. כימי המרידה אשר מרדו יוהאנעס הוסס ורבים אשר עמו בהכנסיה הרומית ויהי בוקה ומבוכה בכל ארץ באהעמיה ומלחמות הניפה נגד המתקוממים היתה עת צרה לישראל. אין מספר לכל עלילות שקר אשר העלילו עליהם עד כי אמרו כי היהודים תומכים ידי המורדים. כהניהם וכומריהם אשר בחמת קנאה ובאש עברתם דברו ודרשו רבבים להלהיב לב ההמון על הכת החדשה גם על היהודים דברו הוות בתוך דרשוניהם והמציאו תמיד עלילות שקר עליהם ויהי פרי כל אלה גורל רע ומר להיהודים בארץ איסטרייך (עי' גרעץ ח"ח צד 143). בשנת קפ"א לאלף הששי מעשרה לחדש סיון עד תשעה לחדש ניסן בשנת קפ"א (תרומת הדשן סי' רמ"א) היו רדיפות גדולות בכל הארץ רבים נהרגו בגזרות המלכות ורבים המיתו את עצמם על חללי בני ביתם על קדוש השם. ובאחרונה נגרשו מן הארץ, בגזרה הזאת נהרג מהר"ר אהרן בלומלין אשר ישב בנייאשטאט הסמוכה לווינען. ומי יודע כמה מחכמי איסטרייך וולתו, רק בקצת מקומות נשארו. לסבת הרדיפות האלה אברהם הכסת התירה טאיסטרייך. מחכמי ווינא וישיבותיה נמח כל רושם. גם הישיבה בנייאשטאט אשר מהר"ר אהרן הקדוש היה הראש עליה פסקה, אמנם מתלמידי הישיבות אשר היו לפני הגזרות נשארו לפלטה ובלי ספק נפזרו במקומות שונים ובמדינות אחרות אשר לא נגזרה עליהם גזרת הגירוש. אחד משארית הפלטה הזאת היה מהר"ר ישראל איסערליין בן מהר"ר פתחיה. תלמיד מהר"ר אהרן הקדוש הנזכר (בכ"מ בפסקיו) והיה גם תלמיד מהר"ר עוזר משל עזיאה שהיה תלמיד תלמידו של מהר"ם מרוטנבורג הוא הרב רבי יואל מאפענהיים (רמ"א סוף יוחסין). ואמנם מדודו מהר"א הביא מספר רב קבלות אשר מזה נראה כי היא היה רבו המובהק. תחלת ישיבתו לרב ומורה היתה במאירבורג במדינת שטייערמארק שם נתקבל לראש בשנת קפ"ז. ומהר"ר ישראל ברונא בתשובותיו מוכיחו לרוב בשם מהר"ר מרפורק (שו"ת מהר"ר ברונא סי' צ"ב) ולפעמים מוסיף, "מורי ורבי". כן נאמן היה למשפחת בית אבותיו אשר היו כלם צדיקים כלם חכמים ורבנים גדולים בארץ. אבי זקנו היה מהר"ר ישראל מקרעמס מחבר הגהות הראשונות ובנו זקנו היה הר"ר חיים העגשלי מהיינבורג, מהר"ר שלום מנייאשטאט היה קרובו (פסקים סי' רמ"ז) ורבו רבי אהרן הקדוש היה דודו וכן מהר"ר זלמן כהן (בכ"מ בשו"ת), והוא אחריהם צדיק וחסידי וגדל המדות, אולם בתורה עלה על כלם באשר נראה מספריו אשר חבר. אחרי זמן מה נתקבל להיות ראש בנייאשטאט ומלא מקום רבו. ונראים הדברים כי לא עבר זמן רב אחרי הגזרה וקבלו היהודים הרשיון לשבת בעיר נייאשטאט ושבו איש אל אחותו והיתה קהלה כבדאשונה. כי זה בבור כי מרפורק אשר ישב שם בתחלה היה היתה קהלה קטנה כי בימי שבתו שם ישבו עמ בעיר שני רבנים סמוכים האחד היה מהר"ר יוזמן כ"ץ והשני לו מהר"ר אייזיק הלוי אשר מהר"ר איסערליין צרפם לכל הוראה גדולה ונשא ונתן עמם ומבין שלשתם יצאה ההוראה (דור ח"ה)

ההוראה (פסקים סי' מ"ז), ושם ישב גם מהר"ר מייזשטריין קרובו של מהרי"א (שם סי' קל"ח) וכלם היו רבנים גדולים ונכבדים<sup>1</sup>. ועל כן בלי ספק היתה מרפורק עיר ואז-בישראל, ואילו היתה נייאשטאט אחר ישיבתה בשניה רק קהלה קטנה אין להבין איך עלה על דעת מהר"ר איזטליין לעזוב את מרפורק הגדולה ללכת אל נייאשטאט הקטנה.

הרב הגדול הזה הוא מצדיק את חכמי אשכנז בדור הזה נגד הניתנים דופי בתלמודם, באמרם כי כל תקף חכמי אשכנז בדורות האחרונים האלה היה רק במנהגים ולא בעסק העיון, אמנם חברי מהר"ר איזטליין הם לנו לעדה כי לא כן הוא סהם נהבונן כי היו באשכנז רבנים אשר בעיון התלמודי ובבקאותם לא נופלים היו מגדולי התלמודיים אשר היו לפניהם גם לא מגדולי ספרד. היותר נכבד בין חבריו היה ספרד תרומת הדשן וקראו בשם הזה יען כי מספר סימניו במספר דשן. הספר הזה הוא קובץ דינים מדינים שנים אכן לא על דרך קובצים אחרים אשר יקבצו על יד פסקי הלכות מפוסקים שקדמו וכתבו על הסדר כי אם ענינו נדונים מספיק בלתי מפורשים בפוסקים או הכרעות ההלכה לפי דעתו וחכמתו על כן העדיכם בדרך שאלה ותשובות. אבל אינן שאלות ותשובות ממש, אך הוא עצמו העיר בשאלות על הספקות האפשריים. וכבר הרגישו בזה כל גדולי הפוסקים האחרונים. ונראה מאד כי ראה בזה צורך לזמנו. כי רבים מן הלומדים והרבנים הבינונים הלא הוכרחו לפעמים לשלוח שאלותיהם אל הגדולים אם בא לפנייהם נדון חדש אשר לא פורש בספרים ולא היתה להם קבלה עליו מדיבותיהם. וכבר נזר הרב רבי מאיר בן ברוך סג"ל מווינא שכל ענין חדש יביאו המורים אל זקני הדור היודעים קבלות ומנהגים מפי רבותינו הקדמונים (שו"ת מהרי"ל סי' קפ"א). ואמנם בעתים הרעות האלה שהיו הרדיפות בכל המקומות והדרכים מסוכנים ואירע לפעמים שלא הגיעו כתבי השאלות ליד הנשאל (עי' שם מהרי"ל סי' קנ"ג קנ"א), ועל כן שם מהר"ר איזטליין אל לבו להמציא בתכמתו הרבה מן הספקות האפשריים ונדונים חדשים בדינים ולהחליט דינים להלכה ולכתבם על ספר והיה ספרו עזר למורים נבוכי הספקות ויגאלו לרוב מטרור השאלה. המתבונן בהחלטותיו יראה כי עמוק עמוק ירד בעיונו לסוף כונת הענין אשר לפניו ולא החליט בלא ראייה ברורה, לפעמים מביא גם ראייה ממעשה שעשו גדולים שקדמוהו אמנם זה הוא לרוב אחרי שהשתדל להצדיק משהיה ומנהגם לפי עקר הדין. אבל כנגד זה היה קשה בעיניו מאד לבדות חלוקים מן הדעת אשר אין להם סמך בתלמוד (שו"ת ת"ה סי' מ"ו וסי' ל') כי רק מה שיש לו מקור בתלמוד אותו בחר ויקרב. וכתב על מה שהורה אחד מן הגדולים לענין קבורת מת ביום טוב שני על ידי ישראל שאין להקל אלא ביום טוב שני של גלויה אבל לא ביום טוב שני של ראש השנה, שאין לנו לעשות פשרה ומנהג לשבור דברי התלמוד (שם סי' פ"ב). ואמנם מאד הצדיק קדש דברי הגדולים באשכנז בדורות ההם אשר נחשבו בעיניו מקובלים ולרוב אחריהם לא שנה, וכן היה אומר אם יצא הדבר מפי אחד מהגדולים אינני מפליג בדבריו כלל (סי' מ"מ). והנה מדבריו האלה למדנו כי בעיניו לא היו גדולי אשכנז בדורות ההם רק אנשים אשר

(1) זאת התשובה היא בלי כל ספק כתובה במרפורק שישבו שם שלשתם יחד בדיון, ושאר התשובות הכתובות להם בפסקים כתב להם בהיותו כבר בנניאשטאט והעד סי' קל"ח שכתב לשארו מהר"ר מייזשטריין וזהו יוזמן ולר' אייזק ז"ל אהובי מדוע הוגעתם האשה הזאת לכתת רגליה תנה וכו' כי כל ספריו ניסו מגדולי עירי הם בנרעץ. וזה ברור שכן כתב סג"ש ונראה שזה בתחלת בואו שם שעדיין לא היו ספריו בידו. אם זה ר' מייזשטריין הוא אותו ר"ם המוכא בשו"ת מהרי"ל לא ידעתי. ונראה שחזק היה סמלל מקובל של ר' איזטליין. בשמות מהרי"א במרפורק היה שם גם מהר"ר אנשי"ל מרפורק. עי' בפסקים סי' קל"ח ואם שאל ממני שאלות עי' סי' לא.

אשר כל תקפם וגבורתם בידעת מנהגים כי אם היו גדולי אנשי שם בעיון התלמוד כראשונים, ואין לנו עד נאמן ושופט צדק עליהם כמה"ר איסרליין.

כרוב מחקריו היו רבני צרפת ואשכנז מנהיגיו. וזולת הרי"ף והרמב"ם והרא"ש ויביר רק קצת פעמים מחברים מחכמי ספרד. את הרמב"ן רק פעמים מעטות את הרשב"א לא מצאנו בתרומת הדשן. אחד מהחריפים האחרונים (מהרש"ל יש"ש גמין פ"ד סי' כ"ד) כתב עליו כי היה גדול ומופלג בימיו וראה מעשה וקבל הלכה וידע לחוכן מאופני מנהג של לומדי אשכנז ואיסטרייך שהיו חסידים ובעלי מעשה. ואנו אומרים כי יותר מהמה היה בעל סברה ישרה מעמיק בהלכה. ממה שחזל מהעלות בספרו מחכמת המחברים הספרדים נראה כי אלה ספרי החרושים והפסקים והתשובות ילידי ספרד לא נתפשטו הרבה באשכנז ואולי בכונה לא שמו אליהם לב, כי היו מסתפקים בתורת בני ארצם כי כן הלך המאמר ביניהם כי כל דבריהם דברי קבלה מראש. והנה נראה מכל כתביו כי בקי גדול היה בקבלות מרביות, אמן נפלא בהבאת ראיות ומעמיק חרוץ בסכרת שכלו להשוות הסודות ולדמות דבר לדבר גם לחלק ולהפריש בין הדומים למראה עין. כל אלה סודות החכמה גלויות לעינינו גם בהגהות אשר חבר לספר שערי דורא. אשר על כן נכבדות מדובר בהן מאת הפוסק הגדול מה"ר שלמה לוריא. אשר גם הוא-חבר הגהות לספר הנזכר. כמעט המך יסודותיו על הגהות מהרי"א, לרוב מסכים עמו גם מפרש כונתו, ולפעמים חזר מהוראתו מפני החלפת מהרי"א ורק בקצת מקומות חלק עליו, הרב הזה אמר עליו שהנאון בעל תרומת הדשן היה רגיל להחמיר במקום שיש צד איסור תורה ולא היה מתיר לכתחילה אם לא שהיה מקובל שהוא מותר (יש"ש גמין פ"ב סי' ה'). ואמנם הדבר נראה לעיין בספרו כי בין אם החמיר בין אם הקל הלך תמיד אחר שורת הדין ולא הפריז על מדתו מהומרא יתרה בלי טעם כרור או שהומרא היתה קבלה בידו, כי זה היה אמונה שלמה לכל רבני הדורות ההם כי דבר שיצא מפי המקובלים אין להרהר אחריו כי ודאי שהוא נוסד על ראייה ברורה ואף אם לא נדענה יש להחזיק בו. מתשובותיו אשר השיב לשואלים דבר הלכה נתקיימו מאתים וששים ושבע והן נקראו בשם פסקים וכתבים. מובן מעצמו כי רושמי דרך לסודו בתרומת הדשן נכרו גם בפסקיו וכתביו. אכן בהרבה מהם נראה כי היה משתדל לקצר ובלי ספק שקשה עליו הכתיבה. וכן אמר הוא עצמו בקצת מקומות שהכתיבה היא לו למרת מחשש שהיה לו בעיניו (פסקים סי' קכ"ד). ושוב בתשובתו למהר"ר משה מינץ כתב חולה אני עתה את ידי בפודגרא על כן אבא בקצרה (שם סי' קס"ז ועי"ש סי' ל"ז). בין פסקיו נמצאו גם פסקים אשר כתבו אחרים בשמו. אחת מתשובותיו (סי' ס') חתומה מכנו מהר"ר פתחיה אשר כתבה בשם אביו ובמצותו. הפסקים והכתבים סדורים מיד אחר מתלמידיו והתלמיד ההוא הוסיף פסקים ששמע או ידע מרבו הנאון (שם סי' ז') ח' ט' י'). אלה הגהות והתוספות נמצאו במקומות מפורזים ורבים הן (עי' סי' ל"ח - מ"ו ובכ"מ). וכן מרשים ביחוד עשרים וארבע תשובות שהשיב רבו לרבי בנימין כ"ץ (סי' ק' - קכ"ד). וכן לקומים ממהר"ש ודעת רבו על זה (סי' קט"ה - קס"א). וגם מביא דברים מה ששמעו חכמים אחרים מפי רבי (סי' ס"א). מכל זה נראה כי הפסקים והכתבים לא היו סדורים מיד כותבם כי אם התלמיד קבץ יחד כל מה שנודע ונתפשט בין החכמים מן הפסקים וההוראות של הרב וסדר הכל יחד על ספר. בקצת מקומות רומז הרב בפסקיו גם התלמיד בתוספותיו על ספר ר"ד שישם של"ו (סי' ס"ב מ"ד קל"א), כונתו בזה על ספרו תרומת הדשן ואותו קרא ספר חדשים, כי כל הדברים שאמר עליהם שכתבם בספר חדשים שלו הם כתובים על ספרו תרומת הדשן.

מלבד התועלת ההלכותית היוצאת לנו מתוך ספריו תרומת הרשן ופסקים וכתבים עוד יש מהם תועלת אחרת ומאד נעלה. והיא, שמתוך הרבה מחשבותיו ינלה ויראה לעינינו מראה דמות זמנו וקורותיו. אצל שאר הספרים ילדי-הדורות ההם הלא הן אחד מן המקורות אשר מהם נשאב ידיעה<sup>1</sup> מהמעמדים בזמן ההוא (ז' הנוף היהודים וכו' מ"מ גידעמאן ח"ג צד 25) אבל הוא הנכבד מכלם. מהתבונן בו יבועמק חכמתו נלמד לדעת כי אלה בעלי המנהגים גם גדולים היו בחכמת התלמוד. בהרבה מקומות בספרים האלה נראה מה גדלו ומה רבו מצוקות הזמן אשר תחת כבד סבלן היו בנינים ולא היה להן כח להסיר מהם חסידותם וחפצם בתורה. הרב מהרי"א יתאר בצבעים שחורים מעמדם וגורלם המר. ממנו שמענו מן האונס האכזרי בגזרת איסטרייך להעביר את היהודים על דתם (נ"ה סי' רמ"א) וכי התערבו פקדי הממשלה בעניני היהודים הדתיים<sup>2</sup> (שם סי' רע"ו). ובמקום אחד מתאונן רע על רוע מצבם בזמנו אשר בו נתרבה רשעתם עלינו ויקיצו מפנינו ואנחנו בקוצים בעיניהם עד שלפעמים קשה מאד להעמיד הדברים בעיניי ממון ומסים על דין תורה (שם סי' שט"ו). ואמנם קצת מחשבותיו מלמדות אותנו לדעת משפטי הקהלות, ותבונת כמה רבנים גדולים עם קטנים והיו לאות כי לא טוב היו המעמדים לערך חסידותם כי לעטת דקדוקם בחששות קלות ובמנהגים קטנים לא הקפידו לפעמים להקל בדברים שהם נגר מדות המוסר והצדק. הנה אחד מגדולי הרבנים מ"ה ר"א ל"ה אשר היה ראש ומנהיג ואב בית דין בהקלה המפוארה פראג ובלי ספק היה מן הרבנים המופלגים וגם מהרי"א החליף עמו כמה שאלות ותשובות. ואמנם מה היו מדותיו המוסריות? על זה יורונו דברי מהרי"א בפסקיו (סי' ס"ד) מ"ה"ס נראה כי היה איש עושק לבצעו וכמה גדולי הדור כמו מהר"ר אהרן לוריא<sup>3</sup> ומהרי"י ברונא ומהר"ר משה מהא לא כלם היו קובלים עליו שהוא גוזר גזרות בחרמות וגדושים לבצע עצמו ולא נמנע להשיג עשקו בכח המלכות והיה מירא אותם שאם לא יעשו רצונו למסרם למלכות עד שמהרי"א פשעו בפניו יענה לאמר: הרפה ירך מבייצא בזה ועשית לך שם ביישובה ובחכמה ויהיה באלה תהלתך ולא בתקיפות וביחזקות כי יאמרו רעיונות הם ואחריתך כיום מר<sup>4</sup>). ואנו רואים גם בתשובות אחרות בפסקיו כי לא היו עניני הקהלות סדורים על נכון ולא מעט היו מחלוקות גם בין הרבנים ובפרט היו כמה שועלים קטנים מחבלי דרך השלום עד שמדאגה מדבר שהם בגמות רוחם יעוותו הדינים אשר כעבור זה הוכרח מהרי"א להזהיר על הגדולים שימנעו לעשות דין לנפשם, אף שרשאים מן הדין מפני תקלת הדור מחשש דיינים מקולקלים כי הנסמכים רבים והיודעים מועטים (שם סי' רנ"ה).

שם מהר"ר מרפורק הוא רבי איסרליין מנייאשטאט נודע לתהלה עד רחוק. סכר ארצות אשכנז הריצו אליו שאלותיהם בהלכה. לבל, דבר הקשה היה הוא המכריע, אליו ידרושון גם גדולי הרבנים. כבר כהחלת ישיבתו במרפורק בשנת קפ"ד היה רב מפיאר ונשוא פנים. ובזמן ההוא שלח מהר"א מאוי שפורק גט למדינת קערנטן.

(2) ר' אהרן חות היה אחד מגדולי הדור ונשא ונתן בהלכה עם מהר"ם מינץ (ש"ת מהר"ם סי' ס"ו, כ"ג, כ"ד). ונמצא ממנו שאלה בש"ת מהר"י ברונא סי' רנ"ה. והיה אחד מהרבנים אשר ערערו על התקנות אשר יסרו מהר"ר זעלינג מאן ה"לוי ס"א ופ"ג ה"י ים בחכרת רבנים אחרים ומהם מהר"ר ס"א ב"ד ב"גנת. ונראה שהוא היה הראשון מן העוררין ובתשובות מהר"ם סי' ס"ג אשר שם מדר כל המאמר גם נזכר ראשון. וכל הרבנים המסכימים על כשול התקנות סומכים על ערעורו ע"ש במהר"ם וע"י בפסקים סי' רנ"ב רנ"ג. ואולי אותו ר' אהרן קרובו של מהרי"א הנזכר בתשובותיו שורש א' שהתירם נגדו רבני אילנא ופרנסי וירצבורג ואל רבי הלוי לנדוי ת"א ר"א לוריא.

(3) אם גם שמהרי"י ברונא קבל על ר"א כפראג ומהרי"א היביתו בדברים קשים בכל זאת לא נמנעו מלכבדו ובפרט מהר"י ברונא יוצא לצוהר נגד בעלי כחלקתו אשר השפילוהו, ורב אחד מהר"ר א"ל י"ד ד"ד ה'.

קערנמן וכתב למהר"י צרפתי שישב שם בעת ההיא שהוא יסר נתינת הנט. ומה עשה זה הרב מקערנמן? לא מלאו לבו לסר ולתת את הנט עד שקבל רשות מאת מהר"א (פ"כ סי' מ"ו). וכמה קהלות קדושות וגדולות מאז פנו אליו לישר ולפשר עניניהם ולהכריע בין החולקים וכלם סרים למשמעתו הרחוקים והקרובים (שם סי' ס"ג ס"ד ס"ה ובמ"א). ובדעתו כי דבריו נשמעים בכל מדינות אשכנז לא חדל לשלח גזרות לקהלות רחוקות אם עלה באזניו צעקת עשוק אשר אין לו מושיע בעירו (שם קע"ד קע"ה רנ"ב רנ"ג). והנה כל אלה היו פרי גורל חכמתו בתורה. ואמנם אין גם להכחיש כי גם המגרעות אשר דבקו בכל חכמי אשכנז דבקו גם בו. חוץ מחכמת התלמוד חכמה מה היתה לו? אין בכל ספריו אף רמז קטן מכל ידיעה בשאר חכמיה. אף בשמוש לשון הקדש לא היו ידיו אמונות. וזה היה למחסור לכתביו כי נמצא בהם כמה שגיאות נגד דקדוק הלשון וגם לשונות קשות כבדי ההבנה. הוא כתב גם פירוש על פירוש רש"י על התורה אכן גם הוא לא ישנה דבר במשפטנו הזה. חוץ מזה נפלאה היא בעינינו מאד כי מצאנו בתשובתו שרוצה להחזיר דבר מכה דקדוקים קלים אשר הוא חרפה לאמונתנו הטהורה. והוא שמתיר לדרוש במכשפים ובקסמים לחולה מפני שאין בו רק איסור מצד תמים תהיה עם ה' אלהיו (שם סי' צ"ו) רק זה וכי יש איסור גדול מזה? אבל מה נעשה לדורות ההם בפרט באשכנז שהם האמינו בפעולת הכשף!). מעת עלה לגדולת הרבנות במרפורק בשנת קפ"ו עד אחרית ימיו נהג נשיאותו ברמים וכבוד גדול עשו לו בכל המדינות, הרביץ תורה בישראל והעמיד תלמידים הרבה. שנת מותו לא ידענו אבל ידענו כי זכרו היה לברכה בדורות הבאים וחשנו דבריו כדברי גדולי הפוסקים האשכנזים.

הדור הזה היה דור דעה מספר רב חכמים תלמידים חיו בו הצרות הרביר והרעות אשר סבלו לא היו להן כח להפריעם מלימודם, בכל עדה ועדה ישבו רבנים סמוכים וחברים יודעים את התורה ותלמידים. בהרבה קהלות היו בתי דינים קבועים ורבניהם ודיניהם כלם סמוכים וזוכיר מהן אחדות: מנגנה, גרמיוזה, שפירא, גירנבערג, רעגנשפרק, אוישפרק, אולמא, אירפורט ועוד כהנה וכהנה רבות במספר וכמו כן במדינת איסטרייך בשטייערמרק ובקערנמן ובמעהרן ושלעזיא ופיהם ואינגארן ופאלען בכל אלה היו קהלות חשובות ורבנים תופשי ישיבות, אולם לא נדע לשער ערכם על פי פרי חכמתם אשר השאירו אחריהם בספרותינו כי רובם לא השאירו אחריהם מאומה, ולולא שנזכרו קצתם לשבח ולתהלה כמעט הספרים אשר נתקיימו לנו מקצה חכמי הדורות ההם כמעט אבד כל זכר למו. אחד מגדולי הרבנים בימי מהר"א הנודע לנו על פי ספרו שאלות ותשובות לשם ולתהלה היה מהר"ר ישראל בן מהר"ר חיים הנודע בשם מהר"י ברונא תלמיד מהר"ר יעקב ווייל, ובילדותו למד גם לפני מהר"ר דוד משוויידניץ אשר כתב עליו שנדלהו בחיקו (שו"ת מהר"י ברונא סי' רפ"א) ומזכיר עוד רב אחד בשם טורי ורבי הגאון כמהר"ר מאיר (שם סי' י"ח). תחלת ישיבתו ברבנות היה בברונא במדינת

בפאסאז עמד כנודו לרחותו מן הרבנות ולהסין גבולו. והיה מהר"י ברונא נצב נגד המערער הוח כצר וניזר עליו בתרם שישבו מדרכו תרע ולא יסוג גבול מהר"ר אליה בשום דבר. ע"ש כל העובדא בשו"ת מהר"י ברונא סי' רע"ו רפ"א. והנה לא יעלה על דעתנו להצדיק את כעשה הר"א בפאסאז ואשר עמו, אבל נחשוב כי שקול ר' אליה לספרותית בנייתו כי לפי מה שראינו לפני זה לא היתה תנתנו את הרבנות נאותה לקנות לו אותם ומכבדים.

(4) מה שתלה היראתי בהרמב"ם וכתב שנראה מדבריו שאין איסור ממש קאמר. והענין בדברי הרמב"ם ספ"א סו" ע"ז יראה שהרמב"ם יחשיב המאסין בפעולת הכשף למחוסר דעת. ואם רצה לבקש היתר היה לו לתלות בסברת שלא תסרף דעתו של חולה כמ"ש הרמב"ם תי"א ולא לאשר שנעשה דתמים תהיה אין עבירה איסור ממש.

במדינת מעהרן. כבר בהיותו רב בברונא היה מפורסם ושלחו אליו שאלת סמדרנות אחרות (שם סי' כ"ה כ"ו) אף כי מהקהלות במדינתו. ואם לא מצאנו בתשובותיו דק שתי קהלות מעהרן נקובות בשם, שטערנבערק (סי' קס"ז) ולא נזכר הרב השואל (ובקצת מקומות זנויטא והיה השואל הח"ר יעקב רייל (סי' קצ"ג קצ"ה קצ"ו), אבל לא יחמינו זה כי כן דרך הרבנים שיחסירו ברוב תשובותיהם את שם השואל ואת שם המקומות אשר משם באו השאלות. חיי החכם הזה היו שלשלת תלואית כבר בהיותו יושב במח בברונא ונהג שם ברבנות בא מהר"ר גרעל מאורג בירק ורצה לקבוע דירתו בברונא ובלי ספק לקבוע ישיבה לעצמו ולנהוג ברבנות עד שיהיכרז ללכת אל מהר"ר איסרליין לנייאשטאט והורה לו מהרי"א כי אינו יכול למחות יבירור שענמה נפשו על זה כי נכנסה לו צרה לתוך ביתו (פסקי מהרי"א סי' קכ"ח). אז מסכה לא נודעת צד לו המקום אשר ישב שם, ויעזוב את ברונא (ויתור לו מקום לשבת שם עד כי בא לעיר רענגספורק באשכנז ואותה איה למושב לו ולהרביץ תורה לתלמידים ולנהוג ברבנות. כמעט הנפש מעט מעטל מסעותיו וחשב כי מצא מנוח ויבא רגו חדש. ברענגספורק ישב אז חכם מן הסמיכים מהר"ר אנשיל זקן ויושב בישיבה, והיה כראותו כי רבי ישראל בא בגבולו עמד נגדו כצר. מלבר שמחה בו ורצה לדחיתו מעירו גם הכלימו בדברים והשפיל לארץ כבודו לעיני הקהל. והנה מעשה הזקן הזה היה עול וחמס, הלא גם איתו כמו מהרי"ב לא קבלוהו הקהל עליהם רק היה כאחד החושבים והיה חייב לתת מסים ועולות כמו אחד מבעלי בתים ועל כן מה יתרון היה לו על ר' ישראל? ובכל זאת יצא לריב עמו ודחתו בלבו כי לו יאתה המלוכה. ולולא עמדו גדולי הדור מכל פנית מהרי"ו מאירפורט ומהר"ר דוד שפרינג' מנירנבערג ומהרי"א בנייאשטאט ויהיו סגן בעדו ותבעו עלבוננו והוציאו לאור צדקת מהר"ר ישראל לפני קהל עדת רענגספורק ודברו משפטים גם עם ר' אנשיל כי לא טוב עשה בעמיו כי אז אולי היה נדחה ממקומו (פסקי מהרי"א סי' רכ"ז). אמנם אולי היה טוב לו לתור לו מנוחה במקום אחר מלהשאר ברענגספורק אשר מיום בואו שם נעשתה אגודות אגודות, ורבים אשר היו אחרי רבי אנשיל היו לו לאויבים עד מות. בדרשו לפני העם עזבו את בית הכנסת לביתו (שו"ת מהרי"ב סי' רל"א) וכמה מעשי רשע אשר לא יעשו כן בישראל עשו לו להכעיסו ולהרעישו ומן התלמידים העיזו פניהם לקרוא אחריו מלא בחרופים וגדופים (שו"ת מהר"ם מינץ סי' ע"ו), ולא לבד שהתלמידים השעלים הקמנים השפילו כבודו כי אם גם מקצת חכמי העיר לא יכלו דברו לשלום ותהי האמת נעדרת והמחלקת גוברת היא איסר ורם מתירים הוא מתיר והם איסרים. פעם אחת קרה מעשה בעיר כענין היתר אשה לבעלה והיה הוא מתיר לפי עיקר הדין והיו הם אוסרים בלא מעט בירור רק לחלוק עליו, והיה מהרי"ו באירפורט מכריע כדברו ואמר בתשובתו אליו אין נוח לו לישא וליתן בהלכה עם אותם חכמי לב שאין בידם לא לחם ולא שמלה ולא הגיעו לסתרי תורה ואפילו

(5) שטערנבערג הוא במדינת מעהרן ואמנם כתב שם בסוף השאלה מלתא דנא רמיא על חרב המופלא מהרי"ר אליה ואח"כ בתשובה כתב שכתב ר"ר אליה וחר"ר בינ"ש וכל החברות שם כמלוחו לקלא מוח נראה שאלה החכמים היו בשטערנבערג או קרובים לה ועל כן אין ר' אליה חזק רבי אליה מבראג שהוא רחוק שטערנבערג.

(6) זנויטא הוא צנינים אשר שמה בלשון ביהם זנויטא ונכסא שם חזיר בנוסחא זו גם בספרים אחרים שמוכן התוא. וכצאתי שני מקובות נזכרים אלמנזיץ והוא בלס אלביץ יעיר בורביץ ולא ידעתי מי היא ופי' קל' ואולי היא פארליץ.

(7) נרעץ ח"ה צד 274 צמצם שנת ליתרו 1400 וזמן עקירתו מברונא בשנת גרש' ה'תק"ל מים שחיה בשנת 454) ולפי מספרנו שנת רי"ד וכבר היה ישיבתו ברענגספורק בש' רי"ו (שם סי' קכ"א) ותפא אנו שמהרי"ב לא הזכיר שהגירוש היה סבה עקירתו. והוא כתב שבא לרענגספורק לביטב אנתתי' שם סי' רנ"ג). (דו"ד ח"ה)

ואפילו צורתה דשמעתהא אינם יודעים איך עלה על רוחם לעסוק בדברים חסרים כאלו (שו"ת מהרי"ב סי' ז'), ועל כן הלא טוב מוב היה לו ללכת משם מלדור עם נחשים בכפיפה אחת. אחר זמן מה נספר למלכות על גופו ועל ממונו ותפסוהו ושיטוהו במשמר במגדל עד שהעמיד ערבות על גופו ועל ממונו (שו"ת מהרי"ב סי' רס"ח) ועוד בימי שיבתו נעללו עליו עלילות שקר מצד הכומרים ופקידו הממשלה וגם הפעם נתפס ימים רבים עד צאת לאור משפט צדקו (עי' גרעץ ח"ח בהערה 5 בסוף הספר). והנה אלה הם קצות קורות חייו ואמנם בקרב המכאיבים הרעים והנאמנים האלה לא יסור רגע מהגותו בתורה ללמוד וללמד לתלמידים ולכתוב תשובות לקרובים ולרחוקים כי מכל פנות פנו אליו בשאלותיהם. על הקפו וגבורתו בתורת התלמוד יעידו רבותיו וכל גדולי הרבנים בדורו, אשר כלם מספרים בכבוד תורתו ויכנותו בתוארים גדולים וגשנבים. בין גאוני הדור היה נמנה להכריע אם אירעו מחלקות בקהלות או בין כתות או גם בין הרבנים. במחלקת על דבר התקנות בועד בינגא שתקנו מהר"ר זעליקמאן ומהר"ר סאן וחבריהם וערערו עליהן כמה קהלות גדולות ורבניהן היה הוא אחד מן הקרואים להכריע ולדבר משפטו (שו"ת מהר"מ סי' ס"ג), ובמעשה של רבי אליעזר מפסאן שהתרים נגד מהר"ר אליה פראג ורצה להסיג גבולו, והיה הישיש מהר"ר פרץ גוזר עליו בגזרת חרם אם לא יישיב מדרכו, אמר ר"פ בכתב גזרתו בפירוש כי מעתיד פני כל הרבנים ובפרט פני מהר"י ברונא שיסכים על כל מה שכתב (מהרי"ב סי' רע"ז). וכיוצא באלה נמצא גם במקומות אחרים בתשובותיו (עי' שם סי' רנ"ה רנ"ו רס"ד רס"ז). אכן עוד יותר יעידו עליו פסקיו והוראותיו אשר השאיר אחריו ברכה בתשובותיו. מהם נראה כי היה מרוח רבותיו עליו. הוא היה בקי במנהגי הארצות ההן, ובדרכם הלך בלמודו.

שתי מאות ושמונים ושלוש תשובות יש לנו ממנו. יש מהן הלכה דמעשה אשר נשאל מחוץ ויש הוראות ופסקים על מעשים אשר אירעו במקום מושבו. מצורת תשובותיו נראה כי הן כתובות במהדורא ראשונה, כי בהרבה מהן נראה כי אחרי שחתם דבריו וכבר חתם שמו חזור עוד הפעם על דבריו הראשונים להוסיף עליהם ראיות וסברות או תוספת ביאור לפעמים חותם שמו גם על התוספת (שו"ת סי' א' סי' ג') ולרוב לא. חלק גדול מתשובותיו כולל תשובות והוראות של גדולי רבנים אחרים גם הסכמות על קצת פסקיו והוראותיו. עוד יש בהן מאמרים אחדים אשר בהם אסף יחד פרטי הלכות מיוחדות, כמו עניני תשעה באב וכל דיניו (שם סי' ט' והלאה), וכן בענין מנהג עוקר הלכה יאסף יחד כל המקומות בתלמוד אשר הובא בהם שהולכין אחר המנהג (סי' כ"ג). בתשובותיו נראה הרושם הראשון להמנהג של הרבנים בדורות האחרונים עד קרוב לזמננו הזה כשהיו מנסים את תלמידים אם הם ראויים להורות הוראה בישראל שהיו שואלים אותם שאלות בדואות כמן חדות לדעת אם יבינו להוציא דבר מחוץ דבר. ומין הנסיון הזה היה נקרא „היכי תמצא" כלומר באיזה אופן נמצא דבר שהוא אסור ודבר אחר כיוצא בו והוא מותר (שם סי' קס"ח). ונראה כי זה היה דרך רבו מהר"ר איסרליין שכן הביא שם שתי שאלות ותשובות ממין הזה ממנו (סי' קמ"ט ק"ג). ובאמת היה כן מנהג מהר"א להמציא שאלות הלא כל ספרו תרומת הרשן הוא כן שכל השאלות שם המציא מעצמו. ממה שידענו היה זה המנהג נוהג ביחוד בסדינת מערתן ואולי הוא ירושה להם ממהר"א ומהר"י ברונא. קצת תשובות של תכמים שהעלה בין תשובותיו כל כונתו בהן רק לקיים. יעתיקן ואינו נושא ונותן בהן, אבל בקצתן תולה פלפולו אם לחלוק עליהן או לקיים הרבנים על פי ראיות וסברות חדשות (סי' ה' והלאה ובמ"א). אמנם אם גם חכם גדול היה בזמנו ומאד נכבד בעיני רבותיו



דבותיו ככל זאת לא נכחיש כי לא הניע למדרגתם אף לחצי. כמה דברים נמצא מפזורים בתשובותיו אשר קשה מאד להצדיקם ולהעמידם. מאד נפלאה היא בעינינו שאיש כמוהו אשר דעתו שאין לפסוק דין ואין להתיר אלא בדעות ברורות... מתוך פשטי המונות (ס' כ"ט) איך יחדש איסור על פי סברה בדויה והמצאה רחוקה. והטעין היטב בקצת מקימות בתשובותיו ימצא כי כן<sup>(8)</sup> ולא עוד אלא שנמצא במקום אחר שבא להוכיח שספר קהלת לא נאמר ברוח הקדש מהאגדה בשבת (ל:) שבקשר לגנוז ספר קהלת ואם כן על כרחך לא נאמר ברוח הקדש (ס' ס"ו) ואין זה אלא חפזון ושכח לשעה משנה וברייתא וגמרא ערוכה<sup>(9)</sup>. ופ"א שלח לרבו בעל תרומת הדשן השנית על התשובה אחת שכתב בדיני תענית ומסלקו רבי בדברי תוכחות ומראה לו כל שגנותיו ונראה מדברי הרב כי רע בעיניו המעשה שנכנס בפלפולים רחוקים ונושא עליו תלונה ואמר לו: הנה סיימת דברייך שכל הדחוקים הללו נדחקת בהם כדי לקיים תקנת הגאונים הגע בעצמך הן הרא"ש (שבת פ"ב) תמה איך היו הגאונים יכולים לחדש גזרה לאחר שבא רב אשי וחתם את התלמוד ואתה בא להוסיף על תקנתם (ס' צ"ב). לפי הנראה מתוך תשובה אחת היה מהרי"ב נסמכעלי הסוד. שם נתן מעט בדרך סוד לקיים המנהג שטלית העיטוף לא יהיה רק לבן וטלית קטן שהחת המלבוש יהיה בכל צבעים. ואחר שהאריך דברים לבאר מעמו חותם ואומר: מעטים המבינים זה. אמנם בכל אריכות דבריו אין רק דבר מעט ואמת אחד והוא החתימה: שמעטים המבינים זה.

הנסיון יורנו כי פגעים ותלאות הבאים על אדם מאדם מלמדים להועיל להטבת מדות הנפש להיות מן הנעלבים ולא מן העולבים, להיות יותר עובר על פשע מלפקוד על פשע. מהרי" ברונא לא היה בעל המדה הזאת. אם חטא איש נגדו לא אבה מלוח לו אף אם החוטא ידא ישוח לפניו, ויעשה את כל אשר לאל ידו לעשות לכפר פניו אין דבר אשר יכול להעבירו ממחשבתו הרעה, הוא עומד ברגליו ונתן את קנאתו באיש ההוא. כאשר יבואר למטה במנהגי עם החבר רבי זלמוני אשר בסבת קמתו הפסיד כל רכושו. ואמנם אם נשאל איך זה הרב החסיד יכול להצטרק לפני משופטו הפנימי בקרב לבו על הדבר הרע והמנונה הזה? על זאת התשובה כי דעותיו על הטוב והרע על המעשה הנרצה והנהגה עשו זאת. למהרי" ברונא היו הקו והמשקל לכל דבר רק הדין וכל מה שיכול להוכיח בפלפול – הלא הוא היה האיש האימור עקר הרבנות הוא הפלפול – ועל כן כל מה שכשר לפניו לעשות על פי הדין עשה. בלי חקירה ובלי התבונן עוד אולי אילו היה נועץ עם מרת המוסר הכוללת לא היה עושה המעשה הזה ובאמת כאשר מהרי"ק הוכיחו על המעשה אשר עשה (ע'י' בפ"מ) הראהו רק בפלפול כי לא עשה דבר נגד הדין אבל אם מעשהו צודק גם לפי המוסר לא זכר וישכחהו. סוף דבר נראים הדברים כי עם היות שרבותיו מפליגים מעלתו

(8) ע"י ס' ל"ד שכתב בענין גלוי ראש דברים מתמיהים שלדעתו במדינות אלו ראוי האומות בגלוי ראש וחשיב כחקת הנגוס ולא סנכר ביניהן אלא בכסוי הראש חשיב עתה כעו"ב על דת יתירות. וכל דבריו אין להם מובן משום חת"נ אינו מן המדה. וכל"ס היגיוש בזה ודוסיף ולא סנכר ביניהן אף אתה אסר לו דבאי' ובכל ארצות הקדם שהולכין בכסוי ראש ויתיה אסור לישראל לילך בכסוי ראש דלא סנכר ביניהן וחרמין לעוברת על דת יתירות דמי כנוכלא לרנא. גם חס"ו בא"ח ס' ח' שנת בזה. וע'י' בס' ס"ב בענין מילת בשבת ובס' ב"ה בענין ש"ן בעל מוס' שכל פלפוליו חתו.

(9) המשנה דידים בפלוגתא ר' מאיר ור' יוסף שמעון אם קהלת מסמא את הידים או לא או הוא מקולי ב"ש ודחופרי ב"ה שזה תלוי בזה אם קהלת ברוח הקדש נאמרה או סתמכתי של שלמה היא וכן גם הברייתא במגילה פרק קמא וכל סוגיה הנמסרה שם והמסקנא נעלמי כינוי הרב לפי שעה שאם הית זוכרם לא הית כותב מה שכתב. ודו בזה.

מעלתו בתורה, קצת דבריו מעידים כי למדרגתם לא בא. גם לא זכה שיהיו הפוסקים האחרונים משתמשים בתשובותיו כשיעור שהשתמשו בתשובות רבותיו. מהר"ב נולד סביב לשנת ק"ם ושמש ברבנות בברונא במדינת מעהרן מספר שנים כי בשנת רי"ד קודם אדר מצאנוהו עוד בברונא שבעת ההיא שלח לו מהר"ר יעקב הלוי שאלה מונוייטא (סי' קצ"ה) ועל כן על כל פנים בן חמשים וארבע שנים היה בעת שעקר מברונא. ואז היה בנו הר"ר מנשה אשר היה מושבו בפראג ומורה איסור והיתר ואשר לפי הנראה סדר תשובות אביו (סי' ק"ל) כבר בא כאנשים שכן מצאנו פעם אחת שהמהר"א כתב עליו האלוף (סי' נ"ו) וזה היה בעור ישב ר"י בברונא. סביב לשנת רמ"ו או רמ"ז בא לרינגספורק ונמשכו ימי ישיבתו יותר מעשרים כי בשנת רל"ו עוד כתב תשובה משם (סי' רי"ז) ומבואר מזה כי האריך ימים מאד והגיע לזקנה מופלגת. אחרי מהר"ר אנשיל נראה כי היה נוהג ברבנות מטעם בני הקהלה שקבלוהו עליהם והיה לו בית דין קבוע והדיינים אשר אתו היו סמוכים מהר"ר יונה בן החבר רבי איסרליין (סי' קי"ז), והוא היה רב מופלג ובעל סברה ישרה (סי' ע"ח). וגם היה שמו הילך לטובה גם הלאה מגבול עירו. עד שפעם אחת נשאלה שאלה לפני מהר"ב מאת גדולי אושפורק מהר"ר ברוך ומהר"ר ענשכין וכללו גם מהר"ר יונה עם מהר"ב וקראו שניהם ראשי אלפי ישראל הגאונים (סי' רנ"ד) והשני לו היה מהר"ר בנדיט (סי' ק"ו קל"ב ובמ"א). ח"ץ מן התשובות לא הנחילנו דבר בכתובים. וגם תשובותיו לא נדפסו כי אם שתי פעמים (ושאלוניק תקנ"ח שמעטין תר"כ) ויש בכל שתי ההוצאות טעויות לאין מספר הטעותיות הבונה. ונראה כי לא מעט אשם המחבר עצמו בקושי לשונו הלא רוב המחברים האשכנזים לא היו אומנים בדבר לכלכל דבריהם במשפט לפי חקי הלשון, אבל הוא עלה על כלם. כבר אמרנו כי הפוסקים האחרונים אך מעט השתמשו בתשובותיו אמנם לא הם לבד כי אם גם המחברים בדור שאחיהו לא הביאו דבריו. בזה יש יתרון עליו לאחר מצעירי הרבנים המחברים הוא מהר"ר משה מינץ אשר תשובותיו היו נעימות ומקובלות ברצון להפוסקים האחרונים

## פרק עשרים וששה

רבי משה מינץ וכל דורו בא שכנו.

איש חי רב פעלים היה מהר"ר משה ברי יצחק סג"ל מינץ והיו קוראים אותו ר"ם סגל מינץ ממעגנץ ועל כן אולי היתה עיר מולדתו מגנצה (חנוך היהודים וכו' לר"מ גידעמאן ח"ג צד 22 הערה 1). וקבל מאביו רבי יצחק והביא בקצת מקומות קבלותיו (שו"ת מהר"ם מינץ סי' י"ט). את מהר"י ווייל קרא בשם מורי ורבי (שם סי' ס"ד) ומביא גם שמועה מפיו בענין כתובה ששמע ממנו בהיותו באמנה אתו באירופוט (שם סי' ק"ט). בכמה מקומות מכנה אחרים מגדולי הדור בשם רבותי. כמו: רבותי ברענגספורק ר"ג מהר"י ברונא ור"ג מהר"ר יונה (סי' כ"א) ולא נשפוט מזה כי היו רבותיו באמת אשר למד בישיבתם, כי כן מנהג רבני אשכנז לקרות את הגדולים המפורסמים בשם רבותי אף שלא למדו לפניהם. עודו צעיר לימים נהג ברבנות בעיר ווירצבורג. בעת ההיא היתה צרה גדולה על היהודים שבשנאת הכופרים להם נגזר גירוש עליהם והשתדלו לקבץ סמון רב לבטל הגזירה או על כל פנים להשיג הארכת זמן על ידי שחד ולסבה הזאת היו דברי ריכות בין קהל וירצבורג לחבורת ישוב היהודים בהיידלסבערג אשר מאנה לתת חלקה, והנה מהר"ם (ד"ר ח"ה)

כנ"ל היה מסרב להיות דיין בדבר גדול כזה מהיותו עוד צעיר לימים לולא שהסכנה גדולה והשעה נחוצה (שם סי' א') ומה נראה כי לא ישב שם רק זמן לא כביר ויצא עם הגולים משם (רי"ג גרעץ). אז חזר אל עיר מולדתו אל מנצח בני עירו בלי ספק שמחו לקראתי ויתאמץ לגור שם. אבל לא ארכו לו ימי שבתו בשלום שם כי בשנת רמ"ו היתה העיר במצור ונלכדה והיתה לבז, ובבזיה ההיא אבדו ספריו ורכושו והרבה מתשובותיו (במפתחות שבסוף ספרו שו"ת) אם אחרי קמה זאת השערורה לדממה אם עוד נשאר מהר"ם במגנצה לא נדע לנו אבל ידענו כי בשנה ההיא (רמ"ו) או מעט אחריה נשאל על נדון חמור בענין גט מרבני נירנבערג (סי' ט'), וכן סביב לשנה הזאת כתב למהר"י ברונא כביאו לגור באשכנז ברכת שלום „ברוך אתה בכוך" ואל שדי ימלא חסורך במדה גדושה ויש לי רב כי באת בגבולי (שם סי' ה') ועוד נמצא פסק בין תשובותיו אשר לפי הנראה עשה אותו במגנצה והוא משנת רי"ו (סי' ל"ט) ונראה מזה כי עוד אחר הבזיה היה מושבו במגנצה, אחרי כן היה דר בלנדרא ומשם כתב שאלות ופסקים למהר"ר זעליקמאן (סי' מ"ט) – נ"ד וסי' ס"ד) אך לא נזכר זמן כתיבתם, אבל כתב שם שבעת כתבו התשובה היה גירוש והפיסה וכבר כלתה הזמן אשר נתן להם ההגמון ולא רצה ליתן הרחבת זמן אפילו יום או שעה (סוף סי' מ"ט). והנה ראינו כי בכל אלה המקומות נשא וסבל צרות רבות ורעות בכלם היו רדיפות היהודים וגירושים. וזה היה גם סבת עקירתו מעיר לעיר<sup>(1)</sup>. ויהי בשנה מאתים ועשרים ותשעה בחדש סיון הלך לבבנו בערך והיה שם רב ומנהיג העדה. שם מצא כל עניני הקהלה כי היו מאד ברע, והמון העם כי פרוע הוא. וירא כי אין איש ואין דורש ואין מבקש לעשות סדרים ותקנות הדרושים לעדה בישראל, ומפעלי צדקה וחסד קפצו ידיהם ואין איש שם על לב. נה בבית הכנסת לא היו סדרים ולפעמים היו נוהגים בו בפחזות. מיד בבואו שמה שם על לב כי נחץ היא לעשות להם תקנות מועילות להיטיב דרכם ומנהגיהם הרעים וכן עשה וחפצו בידו יצלה (סי' ס' סי' פ' פ"א) ימים רבים עד הגיעו לימי זקנה ישב מהר"ם בעיר בבנבערג ומשם הלך לעיר פוזנא במדינת פולין ויהי שם אלוף לראש עליהם<sup>(2)</sup>. עודו צעיר לימים חבר חבורים. כן יספר הוא עצמו. כי על הרבה שאלות אשר כתב לרבנותיו היו בידו התשובות אשר כתבו הם לו ואלה התשובות חברים יחד בספר וזה הספר נאבד בבזיה מגנצה. וכן היו לו כמה וכמה תשובות פרטיות מעשה ידיו אשר השיב לשואליו דבר וגם פסקים ואבדו כמו כן בעת ההיא (הקדמה למפתח בסוף השו"ת) והנה כבר ראינו כי זאת הבזיה היתה בשנת רמ"ו ואז היה מצעירי הרבנים. ואמנם

(1) ר"ם גידעמאן במקום הנ"ל כתב שהיה בפראנקפורט ע"פ התשובה סי' ל"ז חיינו באקראי אבל בקבע היה אז במגנצה. עוד כתב שהיה באולבא וסמיכותו על תחלת התשובה סי' ע"ד שכתוב שם שהיה מתרצח לרון שלא יאמרו החסון לית דינא ולית דינא באלמא והוא ברור ספני שלפני זה כתב שנתרצה שזא יתא מרת חרין לוקח באתרא חרין וחיינו דאמר אח"כ באלמא ותיא אתרא חרין. וכן במשך התשובה נקרא אולם מקום חמשה. ואולם גם כאן לא יובן זה כאלו היה מהר"ם טרא דאתרא שהיה מתחלה פנו לר' עזשכין שיפסק חרין והוא היה רב באושפורק אשר לא רחוקה היא מאולם וכאשר ר"ע לא רצה לחכמים עצמו בריב שלחו למהר"ם.

(2) הנה בצמצום שנת לידתו לא נדע דבר אבל בקרוב אפשר לשער קצת כי מתשובה הראשונה ראיתי שבחייתו בויירצבורג כבר היתה רב גדול ועכ"פ היה זה קודם שנת רי"ג שבה נגרשו היהודים מן העיר ואף שהיה אז עוד צעיר לימים לא יתכן לפי סבב הדבר פחות מכה"ע עד ל' שנת וע"כ קרוב הדרב שנוולד בין שנת ק"פ לקצ"ו. ובבחינת צאתו מבנבערג כתב בסי' קי"ג בחייתו דר בפוזנא בשנת רל"ד מזה נראה שכבר בשנת רל"ד עקר מבנבערג וכנראה זה כתב כתובה בבנבערג בשנה שמונת ר"ט (סי' ק"ט) ולא ידעתי פתרון וקרוב יותר שרנ"ט עקר שמונת בכתובה במלוא מאתים וחמישים ותשע וא"י שיהיה ס"ט משא"כ בתשובה שכתוב רל"ד בגורמיקון. הרב ר"ם גידעמאן במקום הנזכר כתב שבידו דר בעיר Lucca ונ"ל בלוקא שבאיטליא ע"פ מה שכתב בסי' מ"ג בימי חרפי בחייתו בעיר לוקא אבל אין זה לוקא שבאיטליא כי אם לוקא בפולין בגלילות פוזנא שסתר"י מרגלית דר שם כן מוכח בסי' קי"ג.

ואמנם מכל פרי יגיעתו בתורה לא נשאר כי אם מאה ושבע עשרה תשובות והן הגיעו אלינו ונדפסו כמה פעמים. אלה התשובות כוללות פסקים על נדונים שאירעו לפניו בבית דין שלו או אשר נשאל עליהם מאחרים מרבנים מפרנסי הקהלות או מיהודים, בעניני ממון, ובדבר כסים ועולות. הוראות בעניני אישות, תקנות ומנהגים בענינים שונים, העתקות הרבה מתקנות הראשונים כמו תקנות ר"ג מ"ה רשב"ם ור"ת ותקנות שו"ם וכמה תשובות של רבנים ראשונים ואחרונים. דינים מיוחדים בעניני כתובה ותוספת ושטר חליצה פשרות לעשות שלום בין רבנים ותלמידים. הוראות בדיני תפלה ובית הכנסת וספר תורה ותפלין וציצית. הוראות בעניני אסור והיתר והן רק מעט ולא יותר בשמינה אשר הרוב הגדול מהן בעניני נדרים ובכורות. והנה בשום לב על זה נראה מה שהיה נחוץ יותר לזמנם, מהר"ם מינץ הוא מן המאריכים ביותר בתשובותיו. ויש בהן קצת אשר הן קונטרסים שלמים, ובכל זאת לא נחשבהו כמאריך בדברים רקים, כי איש כמוהו אשר היה לא בוש לאמר לא איש דברים אנכי כבד פה וכבד לשון אני לא הורגלתי לדבר צחות ובלשון חכמה (סי' מ"ו) וגם כל תשובותיו מעירות כי לא מענוה דבר ככה כי אם כן הוא האמת איך איש כזה יחפוץ באריכות לשון וברבוי דברים ללא צורך? אבל מסבה אחרת ארכו תשובותיו יותר מדי הוא היה יורד לעומק ההלכה עד היסוד בה לזרות ולהכיר עניניו עד שלא ישאר כל ספק ויסר כל פנה ופנה בראיות מן הגמרא והפוסקים ובהוכחת מן הסברה ובשבוע בריקות וחקירות דרש על כל מלה ומלה בשענות הצדדים המדיינים זה עם זה כאשר נראה זה עין בעין בכמה תשובותיו (עי' סי' א' סי' י"ז סי' ל"ט סי' ע"ב ובמ"א). ראיותיו שהביא אין תוצאותן מכח דקדוקים ופלפולים כי אם מפשטם של הדברים והיה בזה תלמיד נאמן לרבו מהרי"ו. ובכמה מקומות מצאנו שיצא לדון את הנהגות שלפניו בכח ק"ו וכל שכן מתוך הראיות שהביא, וזה דרך בטח ונכון להשיג המטרה. דרכו הישרה והפשיטה בעיון התלמוד נראה בקצת פירושו שנמצא בתשובותיו (עי' סי' מ' סי' מ"ו סי' מ"ז סי' מ"ח), וכמו כן בהשתמשו בדברי הפוסקים הראשונים והאחרונים. אמנם עם עומק סברתו וישרות עיינו לא נשאו רוחו לבדוק ולחקור בדברי הפוסקים אשר מהם הביא רוב ראיותיו לדרוש ולדעת אם יסודותיהם חזקים כי אם כנה עליהם כעל חימה בצורה אשר כל הרוחות לא ייזוה ממקומה. והיו בעיניו ככתובים בתלמוד. אם נתבונן בכל ספרו נמצא כי רוב פסקיו והוראותיו מיוסדים על ראיות מהפוסקים הקדמונים וכמה פעמים תמך יסודותיו על דברי רבותיו וחבריהם בדור שלפניו, ואך לעתים רחוקות מתחיל לשלשל את חקירתו מן התלמוד. והוא הדבר אשר דברנו שהם כלם נחשבו בעיניו ככעלי התלמוד אשר אין להרהר אחריהם, שאף אם יש לנו תמיהות וקושיות עליהם ונמצא בהם דברים אשר לא ידענו שחרם לא נסור מהם ימין או שמאל אך נתלה תמיהותינו בחסר בינתנו, ובמקום אחד הלא אמר כן מפורש. ואף אם יש מלתא אשר אין בדינו לתרוצי מכל מקום צריכנא למתלי החסרון בנו והגמרא אולא שפיר (שם סי' מ"ו). ועתה נראים הדברים כי אף כן היה דעתו על הגדולים שקרמיהו ואולי חשב כי ר"ת וגדולי בעלי התוספות מהר"ם מרוטנבורג ותלמידיו וכל גדולי הדורות אחריהם שחברו ספרי הלכה שנתקבלו בישראל שיום בזה לרבותינו התנאים והאמוראים שנקבל גם מהם כל דבריהם באמינה ובסדר פנים יפות, ובכן לא נפליא עליו כי לקח מהם כל תעצמותיו בספרו. אכן על זה נפליא כי נהג זה הרב וכמוהו כמעט כל רבותיו וחבריו עם חכמי ספרד כאילו לא היה ספרד בעולם ולא היו שם הרמב"ן והרשב"א ירמ"ה ורא"ה והרימב"א ורבי מנחם בן שלמה ורבנו נסים אשר כל אחד סאלה דליר ח"ה)

העשיר את ספרות התורה שבעל פה יותר מעשרה מחכמי אשכנז בדורות האלה, ואין אחד מכל אלה גדולי ספרד נזכר בספרו. אמנם נראה כי סכת הדבר מינחת בזה יען כי ספריהם לא היו מתפשטים באשכנז רק מעט, ולא היו בידיהם רק היותר ספורטמים ורק ספרי פסקים כמו רב אלפס והרמב"ם ופסקי הרא"ש והתוספות. ומחר"ם מינץ ביחוד, אשר נאבדו לו כל ספריו בבית מנגצא אולי גם אלה לא היו לו בשלמות וכן מצאנו שכתב לאחד מן השואלים כי אין לו ספר אשר"י ולא יוכל להעתיק לו דבריו בלשונם (סי' מ"ו).

שמו יצא לטוב בכל הארץ, מרחוק ומקרב שאלו אותו בדבר הלכה. אחד מגדולי רבני איטליא מהר"ר אליעזר בן מהר"ר שמואל איש חיל ממריווישא כתב אליו שאלות בעניני הלכה ומדבר אליו בהכנעה יתרה כתלמיד המדבר לפני רבו (סי' מ"ו והלאה). וכן בעסק ריב אחד בעניני שדוכין אשר הרעיש בעת ההיא (רכ"ח) את הקהלות ובתי דיניהם באיטליא נבחר גם הוא להיות אחד מראשי המדברים בענין הזה להכריע או לפשר או לגזור עונשים, ומלאו לבו לגזור עונש נדוי על מהר"ר ליווא לנדוא<sup>3</sup> והוכיחו בדברים קשים על דבר היראתו בנדון הריב הזה, אף שלפי דברי עצמו היה מהר"ר ליווא הזה אדם גדול זקן ויושב בישיבה ומרביץ תורה בישראל (שם סי' צ"ז - צ"ט). כל גדולי הרבנים באשכנז בזמנו הצעירים עם הזקנים נשאו ונתנו עמו בהלכה ושאלו שאלות מלפניו ובענינים גדולים צרפיהו להסכים עמם. והרבנים בקהלות אשכנז בזמנו רבים היו וכלם הקטנים עם הגדולים כבדוהו בכבוד גדול ותארוהו בתארים נשגבים<sup>4</sup>). לצדקה יחשב לו כי אסף בספרו הנה והנה כסה תקנות אשר עשו בצרפת בזמן קדום ותקנות מרבני הקהלות באשכנז בזמן מאוחר כי מלבד שתקונים כאלה הנעשים במועצות ודעת על פי חכמים גדולים חקרי לב לטובת היהדות לתכלית המוסר וההשכלה והנימוס ולהישרת דרכי הדת, הם תועלת לכל הזמנים והדורות שילמדו מהם ויוסיפו לקח עיד הם תועלת לדורשי קדמוניות עמנו כי הם יבינונו מצבי הזמנים כי לרוב מצב הזמן הוא סבה ליסוד תיקונים. באיזה מקומות העתיק תקנות שעשה הוא עצמו בעיר כבנברק, ישירות למציאת דעת לתכלית מוסר ודרך ארץ ולהעיר הלב למעשה הצדקה והחסד (סי' ל"ח ס' פ' פ"א). אבל העתיק רק קצת מתקנותיו ואמר בפירושו כי סדר להם הרבה תקנות ואין פנאי להעתיק (סי' ס') וכזה לא טוב עשה. וכן קיים לנו מקצת תקנות שו"ם (שפרא וירמיוא מנגצא) הקדמוניות ואשר נתקיימו בימי מהר"ם מרומנובורג ונתחדשו בשנת קמ"א בימי מהר"ר משה בן יקותיאל מולין אבי מהר"ל (סי' י'). ועוד העלה בספרו מספר רב תקנות קצתן מר"ג מ"ה וקצתן קיימים וחדשות מרבתינו הצרפתים והאשכנזים (סי' ק"ב).

גם

(?) זה מהר"ר לינא לנדוא חית אשכנזי מסולדת וכן מורה שמו, אבל בתוך תחשבות שכתב מהר"ם אודות חריב חזה נראה שחית יושב באיטליא ונראה שחית גם אדם גדול ומרביץ תורה. אכן לא שמענו שמו. וקרוב הדבר מאד כי שמו העברי חית יתורא ודוא אביו של מהר"ר יעקב לנדוא בעל ס' האגור. (4) מן הרבנים אשר נשא ונתן עמם נזכיר פת אחרים, וימנע מעצמו כי אך כקצור נרמז עליהם בתחית שלא נדע ספיעלתם רק מעט. ר' דוד שפר"נץ ור' דוד פרנק"ר זלמן ס"ל רבני גירנברג קראם עמודי תגולה גם אנונים וביטוי כבד היו באים בימים (בכ"ם). מהר"ר איסר לין בעל ת"ח (בכ"ם) מהר"ר יחודת מינץ בן דודו סי' י"ג ובמ"א) מהר"ר זלמן בינג באשכנזיים (סי' י"ד כ"א). ר' אהרן לוריא (סי' ס"ז י"ב כ"ג) ע"י לעיל חזרת זו מהר"ר קנולס סי' י"ח ל"ס) ימושביו חיה בהלברשטאט. מהר"ר נתן ס"ל מהר"ר אנשילוס מהר"ר זנוויל (סי' כ"א) רבני פראנקפורט. מהר"ר שלמה שפירא (סי' כ"ה) מושבו לפניס היילפרין ואח"כ בלנדא. מהר"ר אולנבורג (סי' ל') מושבו בארסלעבן. מהר"ר אליעזר בן מהר"ר שמואל (סי' מ"ו) ממריווישא. הוא חית חכם גדול כנראה ממוקד שאלותיו ומתירם חלק לו כבוד. מהר"ר ועליקסן מאשכנזיים (סי' מ"ט) והוא שכבר נזכר לשבח. מהר"ר זלמן קיצנצ' סקוברק (סי' ס"ג) מושבו באולטא. מהר"ר סעבלן מגירנברג (סי' ס"ב) שקראו מתירם נאון. כלל חיו גדולי ישראל בזה הזמן רק מעט הגיע אלינו סתוריהם.

(ד"ר ח"ח)

גם ספח אל ספרו כמה העתקת מכתבי רבנים גדולים שקדמו לו ומתשובותיהם (סי' ק"ה ק"ו).

חוץ מתשובותיו אין בדינו חבור הנקרא על שמו. ובכלל נראה כי רובי התורות של חכמי הדורות האלה נכללו רק בתשובותיהם כן ראינו כבר במהרי"ל ותלמידו מהרי"ו ומהרי"א ומהרי" ברונא. מרחוק ומקרב שלחו אליהם שאלות, ובימים ההם שלחו הכל על ידי שלוחים מיוחדים. וזה יפלא מאד כי נמצאו תמיד שלוחים נאמנים להביא את השאלות ממקומות רחוקות ולא יראו מסכנת הדרכים וכן אמר מהר"ם מינץ על זמנו עתה בזמן הזה נשתבשו הדרכים ויש בהן סכנת גוף וממון (סי' ע"ט) והעיד מהר"ר יוסף קולין (שו"ת שורש כ"א) על פי השמועה ששמע כי בארץ אשכנז סכנה גדולה ברוב המקומות לצאת אפילו מקיר העיר חוצה וכל היוצא צריך להוצאה מרובה ואף גם זאת לא ינקה מסכנה. ואיך עתה אלה השלוחים שמו נפשם בכפם ולא יראו ולא פחדו מפני הסכנה האורבת להם על דרכם? אמנם למדי תלאות כמותם לא ידעו פחד. הסכנות אשר נצבו תמיד נגד עיניהם בשבתם בביתם ובלכתם בדרך חזקו ואמצו לבם ובחיוד במקום שיש קדוש השם ותועלת התורה ולדת. ומכל הבא עליהם למדו לנשוא ולסבול עד כי ערב להם המות לתת נפשם אפילו על ערקתא דמסאני שלא לעבור על הדת ושלא להשגיח על האונס לעבור על הדין ועל התורה (שו"ת מהר"ם מינץ סי' נ"ו) ועל כן דור כזה כבר הם למידים למרות פני הסכנה ולא ישובו מפני כל. ולא יפלא עוד כי מצאו השואלים תמיד שלוחים אשר היו נכונים להביא שאלותיהם למחוז הפצם. וגם הם לא חסו על כספם לשלם לשלוחים שכר מ"חם משלם, ובפרט בהיות שהרבה מן השאלות היו נחוצות לקיום השלום בקהלות. מהר"ם הזה ביחיד היה מורה ופוסק מנוקש בענינים הנוגעים בדברים מתקנית הקהלות. וגם מצאנו בתשובותיו כמה יסודות נכוחים אשר און וחקר בענינים האלה. בפסק אחר ששלח לרייני וירמייא ולפרנסיה (שם סי' ו' ועי' סי' מ"ו) כתב: אין כח בשום אדם כה"ג לחדש ולהנהיג דבר במקום שיש בו רב ומנהיג מומחה לרבים זולתי (ר"מ גידעמאן ח"ג צד 93) והנה באר להם בזה מה הוא כח הפרנסים בעניני תקנים בקהלות ישראל. כי כל דבר הנוגע אף במקצת בענין דתי כמו בעניני בית הכנסת ובמנהגי וכדומה להם אין כח ביד הפרנסים לחדש דבר בלעדי הרב או הרבנים מירי הדת. והיה זה נחוץ לקיום הטוב והישר. בכל עת היו אלה הפרנסים מתנשאים לאמר אנו האדונים לעשות תקנות בכל דבר העדה אף אם לא ידעו כין ימינם לשמאלם ועוד יותר הרעו אותם ידעי ספר מעט וגעשו פרנסים על הצבור שאזנו וחקרו והקנו בכח עצמם והניחו את הרבנים הנקראים לתורות ולתקן -- אחר הדלת והמנוזה ולרוב נכשלו וחלקו הלככות והקהלות, הלא כן היה עד היום הזה. ואמנם נגד זה מצאנו שהגביל גם את כח הרב ומועץ נגד החישובים כי במקומות שאמרו שצריך בית דין חשיב אם יש ראש ישיבה בעיר חשוב בבית דין של שלשה והיא לא כן אלא החליט שרב וראש ישיבה לעולם אין לו כח ב ד של שלשה (שם סי' י"א).

מחלה נושנת ורעה היתה בין היהודים שהרבנים ותלמידי חכמים היו כופים את בני אדם בכל מיני כפיה מוסרית לעשות רצונם, על נקלה נתנו נדוים, חרמות. לרוב היה זה למארה שהפרע השלום בין איש ובין רעהו וגברו המחלקות בקהלות. לפעמים על ידי מעשים כאלה חללו את התורה נגד המון עם שאמרו ראו מה אלת תלמידי חכמים עושים. ומה מאד מתמרמר מהרי"ו על מקצת רבנים שזכו לשם שהם מהשבים עצמם לתלמידי חכמים ועושים דין לנפשם נגד בעלי בית המתריסים נגדם וקונסים איתם כמסון רב ובאים בעקיפים ומבקשים תיאנית לתתנולל ולהתנפל על בעלי בעלי

בימים לצורך במכמרתם ולהפשיט עורם מעל בשרם (שׁו"ת מהרי"ץ סי' קס"ג) וכמה תלמידיו חכמים היו לעצמם להוציא ממון (שם סי' קכ"ט) והיו דנים את האדם בעל כרחו ואף על הקהלות פרשו מצורת כפיתם (שם סי' קט"ו) גם על קצת גדולי הדור המפורסמים יצאה שמועה לא טיבה. על רבי אליה מפראג יצא הקול כי הוא גתון חרמות וגדוים על בני אדם להוציא מהם ממון להנאתו ולמוכתו ולא עוד אלא שהיה משתדל לכופם בכח פקיד המלכות (פסקי מהרי"א סי' ס"ד), ופלא הוא כי מהר"י ברונא אשר היו מן המלינים עליו לפני מהר"ר איסרליין הוא עצמו נכשל בדבר הרע הזה. עליו יסופר שהיה מנדה ומחרים את החבר ר' זלמני על שולל בו ואף שר' זלמוני הכניע לפניו ואמר שהוא מוכן לקבל עליו את הדין הוא לא שב מרעתו, ואף שהסכנה קרובה פן יעלילו עליו מצד המלכות ויאמרו אחרי שחל עליו הדחם שלשים יום ממנו אבר ומוכתב למלכות, כי היה דת המלכות כי מי שהיה בגדו שלשים יום יחרם כל רכושו למלכות. ומה היו המון העם אומרים, שהיה מתכוון להפיל ממנו למלך, ומה היה אחרית דבר שבאמת נפל ממנו למלך כאשר מהר"י ברונא עצמו כתב במכתבו למהרי"ק האין זה חלול השם גדול מנשא ואחרי כל אלה עוד בא לפני מהרי"ק להצמד בפלפוליו, וכמעט היה מבקש מלפניו שיסכים עמו ויחוש על כבוד התורה ולומדיה, ומה נאמנה תשובת מהרי"ק אליו, כי הוא להפך אך הוא חס על כבוד התורה ולומדיה כי עתה יאמרו כי יש שופמי צדק בישראל ולא יאמרו כי הרבנים נושאים פנים זה לזה (מהרי"ק סי' קס"ח קס"ט). בן עמדו הרברים בעת ההיא באשכנז. ואמנם המתבונן בתשובות מהר"ם הזה יראה כי הוא בגזירותיו דבר תמיד בנחת ושובה בתיכחת מים ובעצה טובה האמנם כי הנדוי והחרם היו בעת ההיא כמעט דבר הכרחי כי לא היה בידם דבר אחר לכפית על קיום פסקי דיניהם כי אם אלה, אבל בכל זאת הוא לעצמו הרחיק מהם, ואך בקישי נתן לפעמים הסכמתו על גדוים וחרמות אשר המילו אחרים כי לא יכול להמלט מזה (עי' סי' נ"ז פ"ט צ"ז צ"ח צ"ט).

בין מחברי ספרים בימים ההם הצטיין ביחוד אחד מרבני נירנבערג הלא הוא מהר"ר אייזק שטיין. תלמיד מהר"ר טעכל מנירנבערג. רבו הוזה היה לו תפארת מכל חכמי דורו כלם כבדוהו ורוממוהו ונתנו לו תוארים מופלגים כמו מופת הדור ריש גלותא גאון. לנו בדורותינו יקשה מאוד להצדיק כל התהלות האלה כי חסר לנו המשפט על גדולתו יען כי לא הגיע אלינו ממנו ספר ולא קונטרס ואף לא מאמר אחד שלם. אמנם בכל זאת נוכל לשפוט על חכמתו כי רבה מחכמת תלמידו המובהק הזה. מהר"ר אייזק שטיין היה מן הרבנים הנכבדים בנירנבערג ובלי ספק גם הרבין תורה בעוד רבו רבי טעכל חי, ואחיו בדומה לו מהר"ר אהרן פאפנהיים, גר גם הוא שם (שׁו"ת מהרי"ק סי' קס"ה) ששם וזכרם לא נמצא אך מעט בחבורי בני זמננו אבל תחת זה עשה לו מהר"א שטיין שם וזכר בכל הדורות הבאים על ידי ספרו אשר חקר "באורי הסמ"ג" בביאוריו האלה אינו הולך בדרך החריפים והפלפולים כי אם בדרך הפשוט והם פירושים בעצם מובן המלה. כל דבור ודבור בסמ"ג ולפעמים גם המלות יבאר בקצרה בסגנון שלמד להועיל ללומדים ולהורותם הכינה האמתית ולא יבלבלם בחדושים ובדברים מיותרים לענינו. לפעמים יכריחו הענין לישא וליתן גם בסוגיות הנמרא ואז לערך אריכות הדברים הוכיח גם להאריך בביאורם, אבל גם באפן זה לא יאריך הרבה במשא ומתן בקושיות ופרקים כי אם יעמיק וידקדק כשיעור הצריך לו להשיג הפשט האמתי. על דבר בחירתו את הקצור או את האריכות יודיע לנו הוא עצמו את הדרך אשר ילך בה באמרו, שהוא מאריך

מאריך לתרץ הסוגיא אבל לתרץ הסמ"ג אין צריך לומר אלא בקוצר (ח"א דף כ"ד ע"א ד' קאפוטס). כאשר דברנו על מהרי"ל אמרנו כי הדרך הקצרה אשר יבור לו בתשובותיו פעלו כי רק אחרי עיון עמוק נוכל לבא עד סוף כונתו (לעיל פכ"ב), ומהר"א שטיין כבר הבין זאת ועל כן כהביאו את תשובת מהרי"ל למהר"ד זלמן כ"ץ אמר: מהרי"ל כתב בסתימות ובקצור ואני פירשתי (ו' ע"ב) בהרבה סקטיות מגיה הספר ולפעמים גם כגמרא. דרך המכאיר הזה לתת בסמ"ג כללים. בתחלת ח"ב (א' ע"ב) אמר דרך המחבר שמשנה דברי האמוראים לצורך הענין כשאנו נגד האמת. ואמר עוד (ח"ב י"ב ע"ב), הסמ"ג היו לו תוספות שאנן ולא ראה תוספות מוכן שלנו. גם מצאנו בו קצת כללי גמרא (ח"א דף כ"ג ע"ג) כמו בענין גזירה לגזירה אמר שנמצא גם שנוהרין גזירה לגזירה ואומר בקצת מקטות בתלמוד כי כולה גזירה אחת. אמנם לפעמים אין נוח לבעל הגמרא לתרץ כן וחומר על תירוץ אחר. וכן (י"ב ע"ג) אמר כלל: במשנה שמות האומרים כתובים בדקדוק כל אחר במאמרו אבל בברייתא יש לחוש שמא נחלפו דברי האחר בשל חברו. מגדולי חכמי הספרדים מזכיר אך הרי"ף וה"מב"ם והרא"ש והטור ורק פעם אחת סברת רבנו נסים בענין חזרה תוך כדי דבור (ח"א דף כ' ע"ב) והוא רבנו נסים מגירונדי, שהרברים שהביא הם מלה במלה בחרושי הר"ן לנדרים (פ"ו). והנה דקדקני לפרט כל אלה הנקירות כי מהן נראה כי הרב הזה נבדל בלמודו מחכמי אשכנז התחזונים ועמד קרוב יותר לחכמי ספרד. יותר ממה שיש לפנינו בספרי הדפוס נמצא בבאוריו שבכתבי יד. את גירונבערג עזב ויואל לשבת בעיר גוצנהויוזן בוראנקן אכן גם שם לא מצא מנוח כי בשנת רנ"ה נגרשו משם היהודים וילך לו לרינגספורק ואחר מעט ימים או חרשים נפטר לעולמו ביום ה'ראשון של ראש השנה רנ"ו. בהיותו יושב עוד בגירונבערג ישב שם גם מהר"ר יעקב מרגלית רב נכבד ומפואר מאד אשר תהלתו מלאה ארץ אכן בדור אחרון אין לנו מתורנו וחכמתו רק שארית קטנה אשר היתה כלא היתה. הרב רבי משה מינץ בתשובותיו קיים לנו תשובה שלמה וארוכה ממנו (שו"ת מהרמ"ם סי' ע"ג) ונמצא ממנו קצת דברים קטנים מפוזרים בספרי מחברים אחרים, אבל יספיק משפט בני זמנו עליו להכיר ערכו כי בלם פה אחר יהללוהו ומרוממים מעלתו, וכתב עליו הרב רבי יוסף קילין: מופלג בזקנה ובחכמה איש אלהים קדוש הוא ר"ג ור"מ הרב הגדול (שו"ת מהרי"ק סי' כ"ו). רק קונטרס אחד נמצא על שמו והוא סדר גטין ואותו פרסם בנו ובו מובאים כמה שאלות ותשובות אשר נשא ונתן אביו עם גדולי זמנו (שו"ת שארית יוסף סי' ל"ח). בנו הזה היה מהר"ר אייזק מרגלית אשר היה בפראג ראש ואב"ד בימי החרף מהר"ר יעקב פולאק, והוא רבי אייזק מת קודם לו כי אחרי אשר כבר הגיע לזקנה ותכהינה עיניו מראות נפטר ביום כ"ד לחדש אדר השני בשנת רפ"ה לפרט והנה בנו הזה קיים מקצת דברים מתורת אביו.

הרבנים באשכנז בדורות האחרונים ההם כמעט לא ימנו מרוב בכל עיר ועיר ובכל זווית וזווית אשר שם יהודים יושבי רבנים ומורים. וכמה מהם אשר אך מעט שמענו דבר מתורתם והיו חכמים מחכמים ונקראו מופתי הדור ראשי הגולה וגאונים. כאשר באשכנז אף בכל שאר הארצות הקרובות נפוצה התורה. בכל נפות איסטרייך היו רבנים חכמים ויודעים את התלמוד ואמנם בכל רחבי הארצות האלה רוח אחר היה לכלם על עמדה אחת נשארו שנות מאה מבלי עלות אף סדרגה אחת בסלם ההשכלה. במקצת יצאו מן הכלל הוה איזה רבנים במדינת פיהם. הארץ הזאת כבר לפנינו ישבו בה חכמים גדולים והיו מהם בעלי תוספות כמו רבי אליעזר מפיהם הנזכר בתוספות (ע"ו ז), ורבי משה מפיהם (תים' שבת קל"ז) ועוד אחרים, ולא היה זמן אשר לא

היתה

(דוד ח"ה)



היתה פראג עיר ואז בישראל מלאה חכמים וסופרים רק אם לא חלו בהם ידי רשעים צוריהם ונתנו להם מנוחה לשבת בה. אחרי גזרת פראג בשנת קמ"ט היה אחד מרבני פראג מהר"ר אביגדור קרא בן רבי יצחק. הוא הנבחר ראה עני בשבט עברתו, ראה הטבח הגדול בפראג בשנת קמ"ט. וראה גם הגזרה בשנת ק"ס אשר בשנה ההיא נהרגו שבעים ושבעה נפשות מישראל על קדוש השם לסבת מסירות מומר אחד פישר ששמו היה פסח (סוף ס' נצחין), ולפי הנראה שלט או על נפשו והתנווד בארצות ובשנת קס"ט מצאנוהו ברעגנסבורג ואחרי שקשה הארץ מעט שכ אל מקומו הראשון לפראג והיה שם עד יום מותו בתשיעי לחדש אייר שנת קצ"ט והיתה מנוחתו כבוד בעשירי בחדש (הוא) על הגזרה הראשונה חבר סליחה המתחלת "את כל התלואה". לא נוכל לאמר כי יש בה נועם פיוטי אבל היא מרעישת לב וגראה ממנה כי יור רב לו במקרא. יפה ממנה היא הפזמון המתחיל "אל נקמית ה'". חוץ מאלה נמצאו ממנו סליחות אחרות אשר בכלן חתימת שמו בראשי חרוזים. ויחסו לו גם קצת שירים. בארצו אשר בעת ההיא סליחת לשון הקדש יקרה היה הוא אחד מן המליצים ועל כן כתבו גם על מצבתו בשבתו כי היה האיש המשכיל שיר ידידים. במצבתו נאמר עליו עוד כי היה לומד תורה עם רבים ועם ידידים והיה בקי בתורה ובכל ספרי החכמה ובספרי מקרא. ולדעת קצת עסק גם בקבלה ופיוסמים לו ספר אבן ספיר כולל חקירות בענין חכמת הקבלה בדרך שו"ת (אוצר הספרים ערך אבן) וכן יחסו לו פירושו על ספר בראשית ושמות (צונץ ג. א. ל. צד 105), וגם פירושו על מזמור ק"ג בספר תהלים וחברו ברינגסבורג שנת קס"ט (עמק המלך הקרמה ג' סוף פ"ג). וגראה כי הרב הראשון בעת הגזרה לא היה כי לפי מה שקנון בסליחה "את כל התלואה" נהרג הרב ובנו על קדוש השם. אף שבקצת מקומות נזכרו דברים ממנו לא נוכל לשפוט מזה על גדולתו המופלגת בתורה אבל מכל האמור עד הנה על כל פנים נשפוט כי לא הניח ידו מדיעות אחרות ובפרט מחכמת לשון הקדש גם כן ואח היה לו. בנו רבי אברהם היה גם כן פייסן וחבר סליחה המתחלת "אנא אלהי אברהם" ויותר לא נודע מאומה. אמנם אחיו מהר"ר מנחם קרא כבר מעט מעט החכמות ובאר אנדות בדרך חקירה וכתב פירוש למקצת מקומות קשים במורה נבוכים (צונץ ג. פ. 401).

אתו בדורו חי מהר"ר ליפמאן מילה ויזן והוא היה אב בית דין וראש ישיבה בפראג הרב הזה היה נכבד מאד בעמו, וסדר תיקון הגט שחבר היה חשוב בעיני רבני אשכנז וסמכו עליו (מהרי"ל במנהגים ובתשובות) וכל חכמי אשכנז שאחריו מוכירים שמו לטובה אמנם לא זה כל תפארתו על דרך חייו אכל התפארת אשר יאתה לו מכל אדם מוקיר תורה וחכמת ישראל קנה לו ספרו "נצחין" על סדר התורה. הספר הזה בדורותיו ובארצותיו הוא כמראה נגה כמו מאפליה, כיוצא עולה מארץ ציה. בעיניו ראה את עני עמו ידע את מכאוביו. בלבו הבין המצוקות אשר יציקוהו צרי אמונתו מבית ומחוץ, וידע כי עוד דבר אחר נדרש לטוב עם ה' אלה, מלהיות נורבים כל כחות רוחם לרקדוקים על כל קץ וקץ של המנהגים כאשר עשו כל חכמי אשכנז בעת ההיא והיו נגד המוענים עליהם מחוץ כאלם לא יפתח פיו ונגד המינים אשר בקרבם אך גבורי כח בחרמות ובאלות. אי לזאת התאזר עז כגבור וגמר בלבו לעשות ספר הנדרש לזמנו נגד המשחיתים ולבנותי על יסודי חכמית וידיעות

(5) ע"פ גל עד קובץ ק"ע סתבי מצבות בכת"ף חישינ בפראג ח"ל מיה קלמן ליעבן ונספח אליו מאמר כולל הערות על דברי האנשים הרשומים על המצבות מר"ש חאק שם צד 1 סי' 2, וראה צונץ גא"ל צד 374 על אודות פיוטי רא"ק.

יריעות אשר בכל ארצות אשכנז היו בעת ההיא כסורי גפן נכריה, והוא יהיה להם למחסה ולמסתור בפני המוענים על אמונת ישראל ועקריה. והוא הוא ספ- "נצחון". אל הספר הזה יקדים פתח דבר אשר בו יספר דרך כלל מן התלאות אשר עברו עליו מצד המוענים על תורתנו. ויבין בעם, והנה חולכים בחשכים והררי חשך הקיפום מאין יוצא ואין בא במלחמת האמונה". ועל כן התאמץ הוא לעמוד כנגד ארבעה כחות אחד חכם אחד רשע אחד תם ואחד שאינו יודע לשאול. יש חכמים מחכמים ולהשכיל באמונתנו אינם מתכוננים ויש רשעים אפיקורסים מכחישים בעקרי תורה ונביאים או אינם משגיחים בתשב"פ כהצדוקים, ויש תמים אשר דעתם לחצוניות התורה ואינם משגיחים במעמים ומבינים דברי חכמים כפשוטם והנמנע לאפשר מאמינים ואלה האחרים הם אותם שאינם יודעים לשאול. והנה נגד כל אלה התאזר עזר להוכיח כחשם להראות טעותם ולהורותם דרך האמת. ואמנם כל זה בדרך החקירה ובעזרת בקיאותו בחכמות ובלשונית, וביחוד בבקיאותו בכתבי האונגליונים וכל ספרי מוריהם. והנה האיש הזה היה באשכנז כשושנה בין החוחים מי בכל חכמי אשכנז בדורות ההם ידע מאומה מכל אלה? מי מכלם בקש לדעת חכמה וזולתי חכמת התורה? מי זה שת לבו להבין בספריהם למען ידעו מה להשיב למוענים עלינו? ועל כן בצדק נאמר כי היה בדבר הזה יחיד בדורותיו ובארצו. והנה מבין דבר לאשורו ידע כי עמם זה החכם על נפשו משא כבד כי המלאכה אשר אמר לעשות גדולה היא מאד. כי יותר קשה לענות על טענות סכלות אשר אין בהן אף ריח בינה מלענות על שאלות אשר על כל פנים הן כענין. אם נבינה בכל המענות על אמונתנו אשר הביע בספרי בשם חכמיהם וכהניחם הלא נראה כי הן טענות סכלות אשר אינן כדאי להשיב עליהן ויותר טוב יהיה לקיים בנפשנו אל העץ כסיל כאלולו. אבל מה היה לו לעשות כי חזקו עליו דבריהם, ועל כן שזות וסכלות היה מוכרח להשיב פן יאמרו ידנו רמה ועל כן בלי ספק במרת רוחו קיים בנפשו ענה כסיל כאלולו. וה' חונן אותו דעת למצוא תמיד התשובה על כל טענותיהם ולרוב תעצומותיו מדברי עצמם ולפי דעותיהם ותורתם.

זה הספר מסודר על התורה ועל הנביאים ועל הכתובים. ולרוב על דמקראות אשר בהם יביאו המשיחיים העצומות לחזק עקרי דתם ובכלם מוליכם שולל ויראם סכלות טענתם אשר אין לה תקימה. לפעמים גואלו המוענים כל כך עד כי יקשה הדבר מאד להיות נשפט עמהם מפני אולתם, אך ברעתו כי רמות לאויל חכמית ענה להם כאולתם ולא סמט אשר יעשה טענתם לשחוק ולעג. ובמקום אחד אומר כן בפירוש (ס' קב"ח) ולפי שאין דעת כלם יכולה להסיג תשובות אלו אשכנז להם לפי דעתם. כל קורא יתפלא איך כל ראיותיהם וטענותיהם ותעצומותיהם ישים לאל, יבטל אותן כעפר הארץ, ומצח נחושה נדרש להם שלא יחזרו פניהם מבושת אולתם. בעור היה יושב בארץ מולדתו באשכנז היו לו יובחים עם הכופרים. ראש הכופרים בעיר לנדוא התוכח עמו כמה פעמים ובכל עת היה הוא המנצח כי שכנגדו לא יכול לענות אותו (ס' רכ"ח ובכ"מ). אמנם לא רק נגד המוענים עלינו מבעלי דת אחרת נכונים דבריו כי אם גם לכל מיני הכופרים גם מקרבנו הבאים להרוס עקרי אמונתנו בפחולוסיפותם ומהפכים דברי התורה לבזותם על דרך שעשו בעלי המשל והציור בספרד, גם להם נדב חלק גדול מספרו אבל עמהם ידבר כהחוקר עם החוקר (ע' ס' א' ובמ"א), וביחוד תוכחותיו נכונות נגד הסלענים על דרשות חכמינו (ס' ו' ועוד). גם עם קצת מחכמי דורו החסידים בעיניהם ידבר משפטים. מוכיח האומרים די לנו בדורנו בלמידת התורה האסור והמותר ושאר מצות הנהגות גופניות ואין שם על לב ליריעת

ליריעת השם, ועוד רבים מן הסכלים והמפשים האומרים ידענו מהות יוצרנו והוא גושם כתארנו. ומדבר נגד המון רב מבני עמנו בעלי תורה ומצות גם הם אינם מתעוררים על האמת לדעת את יוצרנו (סי' קכ"ה). בכל מחקריו העיוניים האלה הולך בשטח הרמב"ם בספרו סדע, והמעין היטב ימצא רושמים כי מביא גם דברים הכתובים במירה נבוכים אבל לא יזכיר שם הספר ובלי ספק מפני שזה הספר לא היה רצוי לרוב חכמי אשכנז. מן הפחילוסופים היהודים מביא את רב סעדיה גאון וסמך עליו בכל דבריו. גם פירוש הראב"ע היה חשוב בעיניו עד מאד ומביא פירושו בכמה מקומות. אכן במקום אחד מביא קשיא ותירוץ בענין חלב האליתמוחסיס להראב"ע ואמר על הקשיא שהיא חסרון ידיעה והתירוץ הוא מינות. אבל מהפלגת את חכמת הראב"ע לא יכול להאמין כי יצאו הרבנים מפיו ותלאם בתלמיד טועה (סי' פ"ב). מלבד הניכוחים אשר בספר הזה יש בו כמה פשטים ישיים המראים בקיאותו במקרא ובדקדוק הלשון ורב השכלתו בביאור המקראות, במקומות שונים נמצא בו דעות מושכלות מאד בענין מהות התורה שבעל פה, והשיבות נכוחות ומיוסדות לקראים מכחישי התורה שבעל פה, מחלת הזמן בספר שכתבם כל החכמים בין מן התלמודיים בין מבעלי החקירה נוקשו ונלכדו ברשת זו טמנה להם הקבלה גם באשכנז פשטה ואולי עוד יותר. כי בארץ אשר בכל עיני אמונה בלתי נועצים עם השכל כי אם מאמינים לכל דבר מי זה מלאו לבי להטיל ספק בדבר אשר נשא שם קבלה עליו. גם החכם בעל ספר נצחון האמין בקבלה ועיין בקבלה ובנה עליה מצורות. אמנם מספרי קבלה אינו מוכיח כי אם את הרוקח לר"א מגרמיוזי, והרמב"ן, ורובנו בחי' ומערכת אלהות, ופירוש שלש עשרה מדות לר' אשר בן דוד שהיה נכדו של הראב"ד בעלי ההשגות) אבל אף לא פעם אחת דבר מן הזוהר. ומצאנו במקום אחד (סי' קל"ג) שכתב: ובדבר קבלה מצאתי אל וסעד חלב. במה שאמרנו שלפעמים יכוון אל ספירה זו ולפעמים לספירה זו כי כוחנו לומר שיעילות העילות ישפיע לנו באותה המדה השבע אבל מי שלבו פונה להתפלל אל מדה אחת לכד קוצץ בנשיעות... והנה דברים אלו של טעם הטהור. והלא דבר הוא מה שכתב, "ובדבר קבלה מצאתי" ולא יזכיר שם האומר ולא שם הספר אשר על כן נראה ההשערה קרובה שאולי ראה כן בשו"ת הריב"ש (סי' קנ"ו) ששם נמצאו הדברים האלה כמש"ב באריכות מעט שאמרם המקובל דון אבן שושן להריב"ש ואמר עליהם הריב"ש כי מ"ב מ"אד, וזכא הוא וקצם.

לעמדת רבים מחכמי דורנו באשכנז אשר להם קיום המצות רק מצות אנשים מלומדה בלי הבנת חלב ובלי התבונן ברוח התורה ושמעיה היה הוא משתדל בכל עז לדעת ולהבין פנימיותה ולעמוד על טעמיה. אכן לכל אלה ההשתדלויות הנכבדות ישית לראשן עמדת תפארת, מהמון מאמרי מוסר השכל החיובי הדעות והמדות ולזכך

את

(6) על אודת ר' אשר בן דוד הנה נמצא מאמר ארוך באוצר נחמד ח"ד צד 77 מאת ר' משה מייבוש ושמ כתוב כי חב"ד פירוש על הי"ג מדות (כלי מדות) של הקב"ה ועשר ספירות וכו' ונקרא: ס' תיחוד. וכתב עוד לא מצא שום זכר לו בספרים כי אם בשמעי המצות לריקנאמי ובאן תראה כי היה חסיד כבר ידוע באשכנז על פירושו לירמיה ס' ר"ד. וראיתי לחזיר כי מה שכתב חרב בשם ר' אשר וז"ל הי"ג מדות אינן מדות קצובות וחלופות ולא נקראו מדות ליוצר מצד עצמם כי אם בשם שמענו לנו במדת הצדיקת לנו על דם עכ"ל. אין זה לשון ר' אשר כי זה הענין מתיק גם בא"צ צד 9: ושם כתוב הענין בארובות ובטעם ובסגור. ונבין מזה דרך הסגור בהתקנתו מאתמים שחשתיק רק תמצית הדברים ובקצור.

(7) בספחתות שכתב חרב שם תמצא מדות כל המצות שפי' שמעתי. ובכ"ו אפרס פה קצתם בס' כיא כתב בענין חילתה וז"ל ולא ידעו שאין תאמונת תלית במילח כי אם כלל, חלא כי שאינו מאמין כשורה אין מילתו משות אחרת גם תאמין כשורה תרי הוא יתורי, אפילו אינו ניוול. וזה שלא נדול חלא אלה דברי פולוס שמש באגרת אל הרומים ס' ב'. ובס' ע' כמעט כשר בחלב שכתב מפני שרם נעבר ונעשת חלב, ובפ"ה החלב מיהר אבל בחבור כשר יקלוט תבשר את החלב וחזור לפכעו הראשון ונעשת דם. ועי' (ר"ד ח"ה)

את האמונות הפזורים בספרו אנה ואנה בפרחי חמד על כר נרחב. כמה נכבדות מדובר בו על תיקון המדות ועל ההשגחה האלהית, על מעלת התשובה והכמחון והאמונה בדעת והצדק האלהי, ובכלל על כל המדות הרמות אשר הן תפארת לאדם באשר הוא אדם<sup>8</sup>). כללו של דבר בחכמה וזולתי חכמת התלמוד היה זה הרב יחיד בין האשכנזים. אולי היה זה רע וזר בעיני רבים כי רב גדול בקהלה גדולה יעסוק בדברים הללו אבל לא שמענו כי היה איש פוצה פיו נגדו כי באין כל ספק לא היה איש בארצו ובכל אשכנז אשר לא רחש לכו לו דבר טוב ותודה על המוכה אשר עשה לעמו ולאמונתו בספרו הזה להצדיק אמונתנו ולהשיב תשובה נצחת לכל המוענים עליה. אמנם הוא לעצמו בדעתו את תכונת רבני זמנו ומשפטים דאג בלבו שיהפשו עליו רבים מקצר הכנתם, ובפרט יהיו מליגים עליו על שדורש מעמי המקראות ויאשימם על מצאם בספר פירושים אשר רבותינו הראשונים מפרשים מקצתם בדרכים אחרים. אלה הם קצות דרכי זה האיש אשר היה יקר בדורו. אם מת בפראג ובאיזו שנה מת לא ידענו אך לא רחוק הוא כי לא מת שם יען כי לא נמצא מצבת קברו בבית הקברות בפראג בין הקברים של בני זמנו ר' אביגדור קרא ובנו, אבל גם מספר שנים אחריו לא שמענו דבר מרבני פראג מפעלתם ומעבודת רוחם על שדה חכמת ישראל והאחרון אשר שמענו שמע חכמתו עד סביב לחצי המאה השלישית, אשר הוא גבול מחקרנו עתה, הוא מהר"ר אליה מפראג אשר כבר הזכרנו. ונראה כי גם באשכנז הפעילו התלאות אשר מצאו אותם בזמן האחרון הזה הרדיפות והגירושים שרבים מן החכמים והרבנים עזבו ארצם. נפנה נא עתה ארצה איטאליא ושם נמצא רבים וכן שלמים חכמים וסופרים אשר מאשכנז באו שמה.

## פרק שבעה ועשרים

איטאליא.

גן אלהים איטאליא סבירכת ה' ארצה. הטבע פארה ביפי נועם ועדן מרחיבי לב רואיה. אכן כאשר ארץ חמדה היא למראה עיני יושביה ודורשיה וצבי בין כל הארצות אשר ישבו בהן בעלי דת המשיחית אף כן נבדלה מהן לטובה בבחינת צדקה וחסדה נגד היהודים השוכנים בקרבה. "לכבוד יחשב זה לאנשי איטאליא, כי גורל היהודים כתובם מעולם לא היה לרע להם כאשר היה בכל נפית ארצות המערב לא נאמר כי לא היה זמן אשר גם באיטאליא עבר עליהם כוס הצרות אבל נאמר כי אם גם פעם אחר פעם הריעו להם לא היה זה תמירי ולא עשק מבלי חשך" (חנוך היהודים וכו' לה"מ גירעמאן ח"ב צד 2). המעמד המזכיר הזה לא החסיר גם מטובה את חכמת ישראל. כבר ראינו כי בכל הזמנים היתה איטאליא ארץ מגורי התורה והחכמה. ובדורות אחרי הטבח הגדול בספרד בשנת קנ"א, ובמשך זמן הרדיפות והגירושים

במאיר עין לספרי פי' ע"ז אות ח'. אם נבין בסעמיו נראה שיש בהם סתמיהם לחסיד אשכנזי כמו שיש בקצת דעותיו על חקרא ותלמוד שדבר עליהם בחקירה חפזית מה שלא שמעה און אשכנזי מעולם, ויפה כתב הרב ר' משה גירעמאן בספרו ח"ג צד 245 שזו אות שחכמי זמנו אף שהקפידו במעשה על כל קין וקין בכל זאת סבלו דעות מושכלות בעניני אמונה.

8) שם ב' תוזכר לפני זה צד 242 שתרנגם ללשון אשכנזי מ' ש"ז מאמר ארך בענין הקצוות במדות ודרך המצוה הנרצת. ועד שני סימנים. וכחב שם בחזרה אות 2 שמות המאמר מ' ש"ז מצא ראייה בחרת להסערתו החדשה שספר ארתות צדיקים חבר ר' ליפמן שלנו, שכל הפרק הראשון בא"צ דומה בענין ממש למש"כ בס' זה אף שזה וזה כתבו דבריהם על פי דברי תרס"ב בהלכות דעות III - 1 - מ"ס זאת החששונית ביניהם מחויקת חשערתו. וכבר הביא שם צד 225 קצת דמיונים לתצדיק חשערתו זו.

(דור ח"ה)